

EVKAF-I HÜMAYUN NEZARETİNİN KURULUŞ TARİHİ VE NAZIRLARIN HAL TERCÜMELERİ IV

İbn'ül-emin Mahmut KEMAL Hüseyin HÜSAMETDİN

Sadeleştirerek Neşre Hazırlayan
Nazif ÖZTÜRK

ŞİRVANİZADE MEHMED RÜŞDİ PAŞA



alidiye şeyhlerinin büyüklerinden Mevlana İsmail Şirvani (k.s.) Hazretlerinin oğludur. H.1244/M.1828 tarihinde Amasya'da doğmuştur. Burada temel eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek, Bayezid Camiinde öğrenimine devam etmiştir.

6 Muharrem H.1270/M.1853'de Amasya Vali Kışları Müdürü olmuştur. 14 Rebiyulâhır H.1271/M.1854'de bu görevden istifa etmiştir. İstanbul'a dönüşünde "*Mahkeme-i Teftişi Evkaf*" kasamılığına tayin edilmiştir.

Fuat Paşa, önemli bir memuriyetle Suriye'ye giderken Şirvanizade Mehmet Rüşdi Paşa'yı da beraberinde götürmüştür. Fuat Paşa aynı zamanda, gerekçeli olarak, müşarunileyhe mahreç payesi verilmesini teklif etmiş ise de, Şeyh'ül-islâm Saadeddin Efendi uygun görmemiştir. Zamanın Sadrazamı Ali Paşa, Şirvanizade Mehmet Rüşdi Paşa'yı Meclisi Vâlâ Azalığına; Fuat Paşa'da, İstanbul'a döndükten sonra rütbe-i vezaretle Şam Valiliğine tayin ettirmiştir. Müderrislikten vezir olanlardan bir tanesi de Mehmet Rüşdi Paşa'dır.

H.1280/M.1863'de; Şam, Sayda eyaletleri ile Kudüs Sancağından meydana gelen Suriye Vilayeti Valiliğine, 19 Cemaziyelâla H.1282/M.1865 Evkaf-ı Hümayun, 17 Şaban H.1282/M.1865'de Maliye Nezaretlerine tayin edilerek, Mehmet Rüşdi Paşa'ya, birinci rütbe osmanî nişanı verilmiştir. 19 Zilkade H.1284/M.1867'de bu görevlere ilaveten Hazine-i Hassa Nezareti görevi de Paşa'ya verilmiştir.

Şevval H.1285/M.1868'de Hazine-i Hassa Nezaretine ilave olarak Dahiliye, 22 Şevval H.1287/M.1870'de Hazine-i Hassa Nezareti baki kalmak kaydıyla ikinci defa Maliye, 29 Rebiyulâla H.1288/M.1871'de Nafia, 15 Rebiyulâhır H.1288/M.1871'de Divanı Ahkâmı Adliye Nazırı olmuştur. 10 Recep H. 1288/M.1871'de Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın aleyhinde bulunması üzerine, görevden alınmış ve daha sonra Amasya'da ikamete mecbur edilmiştir.

Mahmut Nedim Paşa; Şirvanizade Mehmet Rüşdi, Zabtiye Nazırı Hüsnü Paşa'lar ile diğer bazı şahısların görevlerinden alınmaları için konunun Meclisi Vükelâ'da görüşülmesini istemişse de; Şurayı Devlet Reisi Yusuf Kamil Paşa: "*Bu tür keyfi uygulama, Tanzimatın adalet anlayışı ve prensiplerine aykırıdır*" diyerek şiddetle karşı çıkmıştır. Divanı Ahkâmı Adliye Nazırı Mütercim Mehmet Rüşdi Paşa, Şurayı Devlet Reisi taraftarı olmuştur.

Otorite yanlısı Sadrazam Mahmut Nedim Paşa; Şurayı Devlet Reisi ile Mehmet Rüşdi ve Hüsnü Paşa'ların şiddetli muhalefetlerinden bahsederek, görevlerinden alınmaları için irade-i seniye çıkarılmasını sağlamıştır.

Mitat Paşa'nın Sadrazam bulunduğu dönemde, 1 Recep H. 1289/M.1872'de Orman ve Maden, 26 Şaban H.1289/M.1872'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun; Esad Paşa'nın Sadrazamlığının başlarında, 18 Zilhicce H.1289/M.1872'de üçüncü defa Maliye Nezaretine, 17 Safer H.1290/M.1873'de Makamı Sadarete tayin edilmiştir.



Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Mehmet Rüşdi Paşa;

Sadrazam Esad Paşa, alınan karar uyarınca görevinden ayrılmıştır. Övgüye lâyık vasıflara ve dirayete sahip bulunmanız, terakki konusundaki programımıza uygun hizmet vereceğinize olan itimadımız nedeniyle Sadrazamlık görevi uhdenize tevcih edilmiştir. İzaha gerek yoktur ki, eskiden beri Devlet-i âliyemizin imarı, teb'amızın her türlü refah ve mutluluğunun sağlanması hükümetlerin görevleri arasındadır. Bu durumun, uygulamada en yüksek bir düzeye çıkartılması ise, gereklerinin toplu olarak icrasına bağlıdır. Başta şahsınız olmak üzere, bütün Bakanlardan ve Saltanatı seniyemiz memurlarından bu konuda üstün gayret ve çaba beklenmektedir. Cenabı Rabbilâlemin tevfikatı samadaniyesine makrûn buyura. 17 Safer H.1290/M.1873"

Hüseyin Avni Paşa'nın, aleyhinde bulunması üzerine, 26 Zilhicce H.1290/M.1873'de Mehmet Rüşdi Paşa görevinden alınmıştır.

Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa'nın görevinden uzaklaştırılmasının, Hüseyin Avni Paşa'nın aleyhinde bulunması üzerine sağlandığı, o sırada Mabeyni Hümayun Başkâtibi bulunan Atıf Beyefendinin "Hatırat"ında, Mahmut Celaleddin Paşa'nın "Mirâtı Hakikat"ında, Memduh Paşa'nın "Furânı Ezman" ve "Mirâtı Şuûnât"ında yazılıdır.

9 Rebiyulâhır H.1291/M.1874'de Halep, 17 Cemaziyelûlâ H. 1291/M.1874'de Hicaz Valiliklerine tayin edilmiştir.

11 Şaban H. 1291/M.1874'de Taif'te kara humma hastalığından vefat etmiştir. İbni Abbas (r.a.)'ın mezarı yanına defnedilmiştir.

"Mirâtı Şuûnât"da(61) deniliyor ki:

"Rüşdi Paşa, İstanbul'dan ayrıldığı esnada, doğruluğuna itimat ettiği ricalı devletten bir zat ile görüştüğünde, "Ben gidiyorum. Padişah'a bağlıyım. Avni Paşa'nın yüzünden Padişah zarar görecektir. Senin diyanetinden emin olduğum için, onun vaktiyle söylediğini Tanrı emaneti olarak gizlice ifade ediyorum" demiş olduğu sırrına muttali bulunan o şahıs Rüşdi Paşa'nın vefatından sonra bana hakikatı anlatmıştır".

Rüşdi Paşa; alim, nüktedan, güzel konuşan, yakışıklı, mütebessim ve bağlalarına karşı yardım severdi. Nazırlık döneminde bazı dinî ve hayrî yapılar tamir edilmiştir.

HÜSEYİN MECİD EFENDİ

Mabeyni Hümayun memurlarından olduğu halde ihtilal sırasında öncülük yapmakla suçlanarak Mora'da şehid edilen "Abdulhalim" isminde bir şahsın oğludur. 27 Recep H.1227/M.1812'de İstanbul'da doğmuştur.

Defterhane Kalemine girmiş ve kendisine zeamet tevcih edilmiştir. Babı Seraskeri'den her zaman olduğu gibi katip istenmesi üzerine, katiplik sınıfına alınarak oraya gönderilmiştir. Tedricen yükselerek Redif Başkatipliğine kadar terfi etmiştir.

H.1251/M.1835'de Hacelik rütbesiyle Tahrirât Müdürlüğüne, Ramazan H.1259/M.1843'de Serasker Mektupculuğuna tayin edilerek, kendisine rütbe-i salise tevcih edilmiştir. 6 Zilkaade H. 1259/M.1843'de memuriyeti, Darı Şurayı Askeriye Başkatipliğine tahvil edilerek, rütbesi saniyeye yükseltilmiştir.

Şevval H.1261/M.1845'de Darı Şurayı Askeriye Azası olmuştur. Şevval H.1262/M.1845'de Mecid Efendi'ye rütbe-i olâ sınıfı sanisi tevcih edilmiştir. Muharrem H.1274/M.1857'de Darı Şurayı Askeri Azalığı üzerinde kalmak kaydıyla Masarîfât Nazırlığına tayin edilmiştir.

Muharrem H.1278/M.1861'de Nazırlık görevinden alınarak, Azalık görevi üzerinde bırakılmış; 21 Rebiyulâhır H.1278/M.1861'de Maliye Müsteşarlığına nakledilmiştir.

Zilkade H.1278/M.1861'de Mecid Efendi'ye ikinci rütbe mecidi nişanı verilmiştir. 1 Zilhicce H.1278/M.1861'de rütbe-i bâlâ ile Maliye Nezaretine, 3 Safer H.1279/M.1862'de Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, Cemaziyelâhire H.1279/M.1862'de Azalığa ilaveten Adile Sultan'ın Kethüdalığına, Ramazan H.1279/M.1862'de Makamı Seraskeri Müsteşarlığına, 28 Safer H.1280/M.1863'de ikinci defa Meclisi Vâlâ Azalığına, 19 Cemaziyelûlâ H.1282/M.1865'de Rûsumât

Emanetine, 17 Şaban H.1282/M.1865 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezaretine tayin edilmiştir.

2 Rebiyulûlâ H.1283/M.1866'da Pazar günü rahatsız olduğu halde Vani Köyündeki yalısından vapurla Köprü (Galata)ye gelerek, köprü üstünde beş on adım yürüdükten sonra aniden vefat etmiştir. Üsküdar'da Selimiye Camii haziresine defnedilmiştir.

Dürüst, hayırsever, sadık, uzun boylu, esmer, kumral sakallı idi. Mahdumları Babı Seraskeri Mümeyyizlerinden müteveffa Vahid ve Tevfik Beyler ile Hariciye Tercüme Odası Müdürlerinden emekli Refik Beyefendidir.

Hüseyin Mecid Efendi'nin Nazırlık döneminde bazı hayrat ve dini binalar tamir edilmiştir.

ES-SEYYİD AHMET TEVHİD EFENDİ

Eşrefi Rûmî (k.s.) ahfadından Bursa'lı Şeyh Mustafa Efendizade, Şeyh İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. Validesi, Meşhur Nakşibendî Şeyhlerinden Rızaeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Siddik Efendi'nin kızıdır. H.1222/M.1807'de İstanbul'da doğmuştur.

Önde gelen alimlerden olan Kethüdazade Arif Efendi'den ilim tahsil ettikten sonra (62), tariki tedrise girerek, Seraskeri Esbak Bursa'lı Damat Said Paşa'ya kitapçı olmuştur.

H.1255/M.1839'da imtihanla Mektebi İrfaniye ve Musika-i Hümayun Muallimliğine, daha sonra Beşiktaş Niyabetine, H.1260/M.1844'de de Bosna Mevleviyeti'ne tayin edilmiştir. Bu göreve, Rebiyulâhır H.1262/M.1845'de sona ermek üzere atanmışsa da, görülen lüzum üzerine Şaban H.1262/M.1845 tarihi sonuna kadar hizmet süresi uzatılmıştır.

Ahmet Tevhid Efendi, Said Paşa'nın ikinci defa Seraskerliğinden sonra, Safer H.1263/M.1846'da Darı Şurayı Askeri Azalığına tayin edilmiştir. Said Paşa'nın Seraskerlik'ten alınarak Sinop'da ikamete mecbur edilmesi üzerine, Recep H.1264/M.1847'de Tevhid Efendi'de Azalık görevinden alınarak, merkezden uzaklaştırılıp Uşak Niyabeti'ne atanmıştır. Said Paşa'nın bağışlanması üzerine müşarunileyh de İstanbul'a dönmüştür.

H.1266/M.1849 Muharrem ayı başlarında göreve başlamak ve rütbesi tayin gününden geçerli olmak üzere Mekke-i Mukerreme, 1 Rebiyulâhır H.1280/M.1863'de görev yerinde olmak kaydıyla Medine-i Münevvere Mevleviyeti'ne tayin edilmiştir.

Medine-i Mudahhare'den dönüşünde Darı Şurayı Askeri Müftüsü olmuştur. Kendisine İstanbul payesi verilmiştir.

17 Şaban H.1280/M.1863'de Meclisi Vâlâ Azalığına atanarak, Anadolu Kadiaskerliği payesi verilmiştir.



Es-Seyyid Ahmet Tevhid Efendi

1 Muharrem H.1282/M.1865'den itibaren vasiyet etmek üzere Yanya Kazası arpalık şeklinde Ahmet Tevhid Efendi'ye verilmiştir.

9 Rebiyulâhır H.1283/M.1866'da Rumeli Kadiaskerliği payesi tevcih edilmiştir. Meclisi İntihabı Hükâmı Şer'i Reisi, 11 Zilkade H.1284/M.1867'de Evkaf-ı Hümayun Nazırı olmuştur. 25 Cemaziyelâhire H.1285/M.1868'de istifaen Nazırlık görevinden ayrılmıştır. Sultan Abdulaziz Han tarafından görevine devam etmesi için ısrar edilmişse de her defasında mazeret beyan ederek affını istemiştir.

21 Şevval H.1286/M.1869 tarihinde Pazar günü vefat etmiş, dedesi Neccârzadenin türbesine defnedilmiştir.

Kabrine "*Hezâ makâmı Tevhid*" ibaresinin yazılmasını vasiyet etmişse de, henüz vasiyetinin yerine getirilmediğini akrabası Ali Kadir Efendi ifade etmiştir.

Hükemâyı Vüzerâdan Abdurrahman Sami Paşa tarafından kaleme alınan "*manzume-i tarihiye*" şöyledir:

*"O fazıl yegane Tevhid Efendi eyvâh
Ayrıldı aramızdan itti bakaya rihlet
Gerçi vücudu âlem zıl ta'yinidir.
Göz yummadan zamanı zail olur nihayet
Lakin bu bezmigahda ülfetleince ervah
Fırkat deminde nâcâr diller bulur kuduret
Allah rahmet etsün ehli meârif idi.
Ahlâkı bir güzide bir merdi nik haslet
Tarihi fikr iderken geldi topun tebşir
Canân ilinde buldı Tevhid safayı vahdet".*

(62) "Tevhid Efendi, akli ve nakli ilimlerin tamamını ve riya (fen) ilimleri Kethüdazade Efendi'den okumuştur". (Menakibi Kethüdazade Emin Efendi, s.5)

Yüce İslâm Dini konusundaki ilmi, Fünunu garibede yedî tûlâsı, iffet ve fazileti muasırlarının takdirleri üstündedir. Konağında, ilim öğrenmek isteyenlere sabah-akşam değişik konularda ders verirdi. Şiir ve nesiri de mükemmel idi. Mecmua-i İşârı, kayınbiraderi Divanı Hümayun Beğlikci'si Esbak Nasır Beyefendi'nin evinde yanmıştır.

"Tezkire-i Fatin"de,

"Ricayı vuslatınla çustcular hep senincundur

Rehi aşkında bezli âbrular hep senincundur"
matla'lı bir gazeli kayıtlıdır.

Eserleri:

1. Hendese-i ameliye; Fen Miesaha, Fen Tes-tih, Fen İstihkâm konularına ait. "Telhîs'il-A'mâl" ismiyle H. 1245/M.1829'da bir eser yazarak, H.1270/M.1853'de bastırılmıştır.

2. "Mecmuat'il-ferâid leb'il-fevâid" isimli eseri, yalnız hendese-i ameliye ve feni mesahayı kapsamaktadır.

3. "Mecmuat'il-feraid leb'il-fevâid"ın muh-tasarı olarak başka bir risale tertip etmiştir.

4. "Mirât'is-sema" Fen hey'etindendir.

5. "Hill'il-esab fi tad'if'il-mek'ab"

6. "Nuhbet'ül-hisab", H.1245/M.1829'da hazırlanan ve H.1270/M.1853'de basılan bu eser Molla Cemşid'in eserinden tercümedir.

Ahmet Tevhid Efendi'nin Nazırlık döneminde sayısız cami, mescid, dergah, türbe, mektep vesair asarı hayriye tamir edilmiştir.

AHMET HAMDİ PAŞA

Eski Sadrazamlardan Hüsrev Paşa'nın Kethü-dası, Sadri Esbak Melek Ahmet Paşa soyundan Yahyî Bey'in oğludur. H.1242/M.1826'da İstan-bul'da doğmuştur.

H.1257/M.1841'de Bab-ı âli'de eski Kethüda kalemine, bir buçuk yıl sonra Sadaret Mektubu Kalemine girmiş ve Şey'ül-İslâm Meşrebzade Arif Efendiye damat olmuştur.

Şevval H.1260/M.1844'de hâcelik, sonra rabia, Rebiyulâhir H.1267/M.1850'de salise rütbesi verilmiştir. H.1263/M.1846'da Darı Şurayı Askerî maiyetine memur oldu. Sonra Darı Şurayı Askerî Başkatipliği Muavinliğine, daha sonra Mektubi-i Seraskerî Muavinliğine tayin olunarak, mütemayiz ve ûlâ sınıfı sanisi rütbelerine yükseltilmiştir.

23 Recep H.1277/M.1860'da Darı Şurayı As-kerî Başkatipliğine, 15 Ramazan H.1278/M.1861'-de Darı Şurayı Askerî Azalığına, Muharrem H.1280/M.1863'de Darı Şurayı Askerî Harbiye Dairesi Başkatipliğine muvakkaten atanarak, ken-disine rütbe-i ûlâ sınıfı ûlâ tevcih edilmiştir.

Rebiyulevvel H.1285/M.1868'de Divanı Ahkâ-mı Adliye Hukuk Dairesi Başkanlığı Vekaletine, 25 Cemaziyelâhire H.1285/M.1868'de rütbe-i

bâlâ ile Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 16 Muhar-rem H.1286/M.1869'da Makamı Seraskerî Müste-şarlığına tayin edilerek, müteakiben ikinci rütbe-i osmanî nişanı verilmiştir.

29 Rebiyulevvel H.1288/M.1871'de rütbe-i ve-zaretle Maliye Nezaretine 8 Recep H.1288/M.1871'de Rüşmât Emanetine, 14 Recep H.1288/M.1871'de Aydın Valiliğine atanarak, bi-rinci rütbe mecidi nişanı verildi.

25 Rebiyulevvel H.1289/L.1872'de Tuna Vali-liğine, 19 Safer H.1290/M.1873'de ikinci defa Ma-liye Nezaretine tayin edilerek, Cemaziyelâhire H.1290/M.1873'de birinci rütbe-i osmanî nişanı tevcih edildi. 15 Muharrem H. 1291/M.1874'de Maliye Nezareti görevinden ayrıldı.

22 Muharrem H.1291/M.1874'de ikinci defa Aydın Valiliğine, 20 Zilhicce H.1291/M.1874'de Suriye Valiliğine tayin edilmiştir. Şam'ın havasına uyum sağlayamadığı için, 13 Rebiyulâhir H.1293/M.1876'da bu görevden istifa etmiştir.

Recep H.1293/M.1876'da Kavaimi Nakdiye Komisyonu Başkanlığına, yirmi gün sonra Şurayı Devlet Azalığına, bu göreve ilaveten Mülkiye Daire-si Başkanlığı Vekaletine, 6 Şaban H.1293/M.1876'da Hazine-i Hassa Nezaretine, 3 Zilkade de H. 1294/M. 1877'de Dahiliye Nezaretine, 7 Muharrem H. 1295/M. 1878'de Mesnedi Sadare-te tayin edilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Ahmet Hamdi Paşa,

Mevcut durumun ehemmiyetine ve süratle ted-bir alınmasının lüzumuna binaen, Bakanlar Kuru-lunda köklü bir değişiklik yapılması kararlaştırıl-mıştır. Dirayet ve iffet sahibi Sadrazam Ethem Pa-şa'dan genellikle memnun olunmakla birlikte, be-densel yorgunluğu nedeniyle meşgaleden uzak bir müddet istirahat etmesi uygun görülmüştür.

Kamuoyundaki olumlu itibarınız ve hizmetle-rinizde gösterdiğiniz başarılarınız nedeniyle, Sadra-zamlık görevi uhde-i hamiyetinize tevdi edilmiştir. Dahiliye Nezareti, Mabeyni Hümayunumuz Başkâ-tipliğinden ayrılan A'yandan Said Paşa'ya; Hazi-ne-i Hassa Nezareti, A'yandan Namık Paşa'ya; Maliye Nezareti, Rüşmât Emîni Kâni Paşa'ya; Maarif Nezareti, Ahmet Vefik Paşa'ya; Rüşmât Emaneti, Sadık Paşa'ya tevcih edilmiştir. Eski Ma-liye Nazırı Yusuf Paşa, önemine binaen Trabzon Valiliğine; Maarif Nezareti'nden ayrılan Kemâl Paşa, Meclisi A'yan Azalığına tayin edilmişlerdir. İzaha gerek yok ki mevcut durum içerisinde en mühim olan ve dikkat edilmesi gereken husus, düş-manın taarruz ve tecavüzleridir. Devam etmekte olan savaşa sevkettiğimiz kuvvetlerimiz, düşman kuvvetlerine denk olduğu ve savaşın başlangıcında yer yer düşmana galip geldiğimiz halde, daha sonra görülen huzursuzluk ve gerilemenin en büyük sebe-

bi, komutanların bazı hatalardır. Şu sıkıntılı günlerin atlattılmasından sonra, savaşın kaybedilmesine sebep olan hataları yapanların durumlarına açıklık getirecek yasal düzenlemelere geçileceği muhakkaktır. Ayrıca, yapılan hatalardan memleketin gördüğü zarar ve hasarları gidermeniz, diğer vekillerle birlikte ileriye dönük tedbirleri alarak yürürlüğe koymanız; dostumuz bulunan devletlerin memleketimiz için hayırlı olan öneri ve tekliflerinden, toprak bütünlüğümüz ve istiklalimizi sağlayacak olanlarından yararlanmanız en önemli gayelerimiz arasındadır. Hak Teâlâ muvaffak buyura. 7 Muharrem H. 1295/M. 1878".

"Mirâtı Hakikât"da(63) şöyle denilmektedir:

"Hamdi Paşa, Devletin ıslahı hakkındaki görüş ve mütalaalarını mükerreren Padişah'a şu ifadelerle aktarmıştır. "Emniyet açısından Yıldız Sarayında ikamet etmeniz uygun değildir. Düşman Pây-ı tahtınıza kadar gelmiştir. Devletiniz büyük bir tehlikeye maruz kalmıştır. Emniyet ve güven içerisinde buradan ayrılp Beşiktaş Sarayına taşınarak teb'a-i sadıkanızın muhabbetiyle güven ortamına kavuşmalısınız. Saray masraflarından kısıntı yapmak suretiyle Devletin mali konularda tasarruf yapmasına öncülük etmelisiniz". Ayrıca Meclisi Mebusan Üyeleri tarafından haklarında ileri-geri konuşulan vekillerin, görevlerinden alınmalarının lüzumunu izah etmiştir. Fakat Padişah Sadrazamın bu sözlerinden fevkalade müteessir olmuştur. Bu cümleden olarak, kendilerinin Beşiktaş Sarayına taşınmaları hususundaki teklifi; tahttan indirilmesi için hazırlanan komplonun gizli bir başlangıcı olarak değerlendirmiştir. O sırada, Meclisi Mebusan tarafından ortaya atılan söylentileri kesmek için, Meclis Başkanı Hüsnü Fehmi Efendi'yi, gizlice aldığı bazı hediyelerle taltif etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Hüsnü Fehmi Efendi, Sadrazam'ın Mebusâne atfettiği sözleri yalanlamıştır. Bu durum, Padişah'ın azl ve tebdili konusundaki düşüncelerini kuvvetlendirmiştir".

1 Safer H. 1295/M. 1878'de Sadrazamlık görevinden alınarak, aynı gün Aydın Valiliğine tayin edilmiştir. 11 Safer H. 1296/M. 1878'de Bağdat Valiliğine nakledilmiştir. Hicaz Vilayetine tayinini istemesi üzerine, kadrosu Aydın Valiliğinde kalması kaydıyla Suriye Valisi Mithat Paşa ile becayişleri yapılmıştır.

7 Muharrem H. 1298/M. 1880'de murassa' osmanî, 10 Recep H. 1302/M. 1884'de murassa' mecidi nişanları ihсан buyurulmuştur. Çeşitli tarihlerde Rusya'nın birinci rütbe senetân, Avusturya'nın birinci rütbe Jozef, İran'ın birinci rütbe şîru hurşîd nişanlarını ihraz etmiştir.

Dolaşarak Beyrut'a geldiği 17 Zilkade H. 1302/ M. 1884 (14 Ağustos 1301)'de göğüs ve kalp rahatsızlığından vefat etmiştir. Beyrut'da

Mektebi Sultani civarında hazırlanan mezara defnedilmiş, üzerine irade-i seniye ile türbe inşa edilmiştir. Mütedeyyin, dürüst, iffetli ve doğru sözlü, güzel sıfatlara sahip bir şahıs idi.



Ahmet Hamdi Paşa

Hamdi Paşa'nın Nazırlık döneminde, sayısız cami, medrese, mektep ve diğer hayrat eserler tamir edilmiştir.

MEHMET HURŞİD PAŞA

Musullu Abdulcelilzade Yahyî Paşa'nın kölesidir. Genç yaşlarında Hariciye Mektubu Kalemine girmiştir. Şam ve havalisinde meydana gelen önemli olaylar üzerine, Eski Sadrazamlardan Fuat Paşa'nın Zilhicce H. 1276/M. 1859'da Şam'a gönderilmesi esnasında, Paşa ile birlikte Şam'a gitmiştir.

Ramazan H. 1279/M. 1862'de Rumeli Beylerbeyliği payesi ile Kudüsî Şerif Mutasarrıflığına, 7 Ramazan H. 1280/M. 1863'de rütbe-i vezaretle Sayda Valiliğine, Zilkade H. 1281/M. 1864'de Erzurum Valiliğine tayin edilmiştir(64).

Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'a geldiğinde, 28 Zilkade H. 1281/M. 1864'de Maliye Nezaretine, 15 Şaban H. 1282/M. 1865'de Edirne Valiliğine, 16 Muharrem H. 1286/M. 1869'da Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 16 Cemaziyelülâ H. 1287/M. 1870'de Hicaz Valiliğine atanmış, 1 Şaban H. 1287/M. 1870'de birinci rütbe-i osmanî nişanı verilmiştir.

Bu görevden ayrıldıktan sonra 25 Rebiyulev-

(63) "Mirâtı Hakikât", C.III,s.60

(64) Maliye Nezaretine tayininin kesinleşmesi üzerine, Erzurum Valiliğine nasbına ait irade-i seniye resmen ilân edilmemiştir.

vel H. 1289/M. 1872'de Çarsancak ile birleştirilip Diyarbakir Vilayetinden ayırmak suretiyle yeniden teşkil olunan Ma'muretilaziz (Elazığ) Vilayeti Valiliğine, 27 Cemaziyelûlâ H. 1289/M. 1872'de Sivas Valiliğine, 24 Safer H. 1290/M. 1873'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 9 Rebiyulevvel H. 1290/M. 1873'de, Şirvanizade Rüşdi Paşa'nın Sadrazamlık döneminde Sadaret Müsteşarlığına⁽⁶⁵⁾, 28 Recep H. 1290/M. 1873'de Divanı Ahkâmı Adliye Nezaretine, 5 Safer H. 1291/M. 1874'de ikinci defa Edirne Valiliğine tayin edilmiş, Ramazan H. 1292/M. 1875'de bu görevden ayrılmıştır.



Mehmet Hurşid Paşa

6 Zilkade H. 1292/M. 1875'de Aydın Valiliğine atanmışsa da, 17 Recep H. 1293/M. 1876'da bu görevden alınmıştır. Şaban H. 1293/M. 1876'da Kavaimi Nakdiye Komisyonu Başkanlığına, 9 Muharrem H. 1294/M. 1877'de Halep Valiliğine, 21 Muharrem H. 1294/M. 1877'de Etem Paşa'nın Sadrazamlık döneminde ikinci defa Sadaret Müsteşarlığı ile İntihâbı Memurin Komisyonu Başkanlığına getirilmiştir.

Ethem Paşa'ya hitaben sadır olan hatt-ı hümayunda:

"Nezaretlere ait işlerin muntazaman yürütülmesi amacıyla Bakanlarımızın maiyetlerine bilgi ve meziyetlerinden istifade olunmak üzere Müsteşarlar atanması planlanmıştır. Bu cümleden olarak, Kaimmakamların atamaları ile ilgili, Nezaret Müsteşarları ve Şurayı Devlet Azalarından uygun görülenlerin alınmasıyla oluşturulan Komisyona da Başkanlık etmek üzere, Sadaret Müsteşarlığına Halep Valisi Hurşid Paşa tayin edilmiştir" denilmektedir.

1 Safer H. 1295/M. 1878'de Ahmet Vefik Paşa'nın Başvekaletinde ikinci defa Adliye Nezaretine tayin edilmiştir. 15 Rebiyulâhîr H. 1295/M. 1878'de Ahmet Vefik Paşa kabinesinin düşmesi üzerine Hurşid Paşa da Nezaret görevinden ayrılmıştır.

Zilhicce H. 1295/M. 1878'de üçüncü defa Adliye Nazırı olmuşsa da, Hayreddin Paşa'nın Sadrazamlık döneminde, 9 Zilhicce H. 1295/M. 1878'de bu görevden alınarak, 17 Zilhicce H. 1295/M. 1878'de Ankara Valiliğine tayin edilmiştir.

7 Rebiyulevvel H. 1299/M. 1881'de Ankara'da vefat etmiştir. Hacı Bayramı Veli Camii karşısındaki makbreye defnedilmiştir. Yaşı yetmişe ulaşmıştı. Uzun boylu ve liyakatlı idi.

Büyük oğlu erbabı ehliyetten Süleyman Bey, Bükreş Sefiri iken 7 Ramazan H. 1302/M. 1885'de, küçük oğlu Sermabeyincilikten ayrılan Halid Hurşid Bey, 27 Cemaziyelâhire H. 1334/M. 1915'de vefat etmişlerdir.

Ahmed Hurşid Paşa'nın Nazırlık döneminde dinî ve hayrî eserlerden birçoğu tamir edilmiştir.

MEHMET SADIK PAŞA

Aydın Sancağı dahilinde Bayındır Müftüsü Abdullah Efendi'nin oğludur. H. 1241/M. 1825'de Bayındır'da doğmuştur. Babası, abisi ve diğer yetkililerden sarf, nahiv, Arabî ve diğer ulumu diniyeyi tahsilden sonra Bayındır Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bir müddet de, İzmir Gümrüğü'nde hizmette bulunduktan sonra Eski Sadrazamlardan Fuat Paşa'nın teşvikiyle İstanbul'a gelerek Bab-ı âli tercüme odasına girmiştir. Bazı vilayetlerin politika memurluklarında bulunmuştur.

16 Şevval H. 1277/M. 1860'da Selanik Gümrük Emanetine, 22 Zilhicce H. 1282/M. 1865'de Divanı Muhasebât Azalığına, 20 Şevval H. 1283/M. 1866'da rütbe-i ulâ sınıfı ulâ ile Eshâmî Umumiye Emanetine tayin edilerek, Rebiyulevvel H. 1285/M. 1868'de ikinci rütbe-i osmanî nişanı tevcih edilmiştir. Konsolide işleri için Paris'e gönderilmiştir.

Şevval H. 1285/M. 1868'de rütbe-i bâlâ ile Maliye Nezaretine tayin edilerek, 17 Muharrem H. 1286/M. 1869'da rütbe-i vezaret ihsan edilmiş, Muharrem H. 1287/M. 1870'de birinci rütbe mecidi nişanı tevcih edilmiştir.

15 Cemaziyelûlâ H. 1287/M. 1870'de Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 29 Recep H. 1287/M. 1870'de Aydın Valiliğine, 8 Recep H. 1288/M. 1871'de ikinci defa Maliye Nezaretine tayin edilmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı dönemine tesadüf eden bu Nazırlık görevinden affedilmesi-

(65) Fuat Paşa maiyetinde Rüşdi Paşa ile Şam'da refakat etmişlerdi.

için, Şirvanizade Rüşdi Paşa'ya yazdığı özel mektupla istekte bulunmuşsa da, sonuç olanı mamıştır.

Maliye Hazinesinin yönetim kadrosundaki memurlardan bazılarının Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından görev yerlerinin değiştirilmesi ve akdedilecek bir istikrazın faizinin yüksek olması nedeniyle Sadrazam ile Bakanlar Kurulu'nda yapılan münakaşa üzerine, 13 Ramazan H. 1288/M. 1871'de Maliye Bakanlığı görevinden alınmıştır.

24 Rebiyulevvel H. 1289/M. 1872'de ikinci defa Aydın Valiliğine, 19 Cemaziyelâhire H. 1289/M. 1872'de üçüncü defa Maliye Nezaretine getirilmişse de Esat Paşa'nın birinci Sadrazamlık döneminde 18 Zilhicce H. 1289/M. 1872'de bu görevden ayrılmıştır.

9 Rebiyulevvel H. 1290/M. 1873'de Rüşmât Emanetine tayin edilerek, malî konulara ait bazı mes'eleleri halletmek ve borç para bulmak üzere Paris'e gönderilmiştir. İstanbul'a döndükten sonra, Rüşmât Emaneti görevinden ayrılmıştır.



Mehmet Sadık Paşa

25 Ramazan H. 1292/M. 1875'de Paris Sefaretine, Ethem Paşa'nın Sadrazamlığında 21 Muharrem H. 1294/M. 1875'de Tuna Valiliğine atanmıştır. 1 Cemaziyelûlâ H. 1294/M. 1877'de Tuna Valiliğinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.

Bab-ı Seraskeri'de, bazı Vekillerden oluşan Harbiye Meclisi Azalığına ve göçmenlerle ilgili komisyonun başkanlığına getirilmiştir. İlk defa açılan Meclisi Mebusan'a hükümet temsilcisi olarak gönderilmiştir.

Hamdi Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde 7 Muharrem H. 1295/M. 1878'de ikinci defa Rüşmât Emanetine ve mütareke yapmak üzere Garandük Nikola'nın nezdine gönderilen Namık Paşa'nın dönüşüne kadar, 16 Muharrem H. 1295/M. 1878'de

de Hazine-i Hassa Nezareti Vekaletine, 15 Rebiyulâhir H. 1295/M. 1878'de Nâfia Vekaletiyle birleştirilerek Başvekalet atanmıştır.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Sadık Paşa,

Nezdimizde tahakkuk eden bazı sebebler üzerine Vekiller Hey'etinin değiştirilmesine lüzum görülmüştür. Geçmişteki hizmetleriniz, uzak görüşlülüğünüz ve ehliyetiniz gözönüne alınarak, yürürlüğe koyduğumuz Kanuni Esasi'nin ehemmiyetine göre harekete muktedir bulunmanız nedeniyle, önemi inkâr edilemeyen Nâfia Vekaletiyle birleştirilmek suretiyle Başvekalet atanmanız uygun görülmüştür. Mesnede Meşihatı İslâmiye Ahmet Muhtar Bey'e ihale olunmuştur. Memleketimizin iyi bir şekilde yönetilmesinden, tebamızın saadet ve mutluluğa kavuşarak huzur içerisinde yaşamalarından başka gayem yoktur. İndimizde ve efkârı umumide lüzumuna karar verilen ıslahâtın tahakkuku için Bakanlar Kurulunca, hüsnü niyetle çalışılmasını tavsiye ederim. Cenabı Hak muvaffak buyura. 15 Rebiyulâhir H. 1295/M. 1878".

Mehmed Sadık Paşa'nın Başvekaleti döneminde, İngiltere Devleti tarafından Kıbrıs'ın terkedilmesi teklif edildi. Bab-ı âli'nin ekseri daireleri yandı ve Ali Suavi olayı meydana geldi. Bu gelişmeler üzerine 25 Cemaziyelûlâ H. 1295/M. 1878'de görevden alındı.

11 Cemaziyelâhire H. 1295/M. 1878'de Ceza-yir Bahrisefid Vilayetine tayin olundu. Orada üç sene kadar hizmet ettikten sonra, istifa ederek memleketinde istirahat etmesine müsaade edilmesi için müracaatta bulundu.

Limni'de ikamete mecbur edildi. İki üç yıl sonra 10.000 kuruş açık aylığı tahsis edildi. H. 1319/M. 1901'de Limni'de vefat etti. Niyazi-i Mısri Hazretlerinin mezarı yanına defnedildi.

Mehmed Sadık Paşa'nın Nazırlık döneminde dini ve hayri binalardan bazıları tamir edildi.

AHMET KEMAL PAŞA

Sultan Kethüdalarından el-Hac Seyyid İbrahim Ağa'nın oğludur⁽⁶⁶⁾. H. 1223/M. 1808'de İstanbul'da doğmuştur. Özel hocalardan ilim tahsil etmiştir. H. 1241/M. 1825'de Defterdar Mektupcu Kalemine girmiştir. Vak'a-i Hayriye'den sonra Devletin mevzuatının ekserisi değişmişti. Devlet yönetiminde önemli bir yeri olan nüfus sayımı evvelce merkezi saltanatta yapılmışsa da, savaşın yol açtığı sıkıntılar nedeniyle Vilayetlerin sayım işlemleri tamamlanamamıştı. H. 1245/M. 1829'da

(66) İbrahim Ağa H.1264/M.1845'de vefat etmiştir. Kemâl Paşa, pederinin irtihaline şu tarihli mücevherî söylemiştir: "Kıldi Seyyid Hacı İbrahim Ağa azmi bekâ". Meşhur edebiyatçılarından Said Beyefendi, büyük pederinin vefat ettiği sene doğmuştur.

nüfus sayımı için Anadolu ve Rumeli Vilayetlerine tayin olunan memurların gönderdikleri defterleri tetkik ve gereğini yapmak üzere tesis edilen Ceride Nezaretine Bab-ı Defteri Mektupçusu Said Efendi; Başkâtipliğine de damadı Ahmet Kemâl Efendi tayin edilmiş, H. 1250/M. 1834'de hacelik, H. 1251/M. 1835'de rabiâ rütbesi tevcih edilmiştir.



Ahmet Kemal Paşa

Sefaretle İran'a gönderilen Sahaflar Şeyhizade Vak'anüviş Esat Efendi'nin adına tertip ettiği "Müntehabât-ı Şehname" ile tanzim ettiği "Farsça Kasideler" müşarunileyhin dikkatini çekerek, takdirlerini kazanmasına sebep olmuştur. Bu meziyetlerinden dolayı Esat Efendi, Ahmet Kemâl Bey'i Sefaret Sır Katipliği ve Tercümanlığına tayin ettirerek, beraberinde Tahran'a götürmüştür.

İran'dan dönüşünde Mülkiye Nazırı Pertev Paşa, müşarunileyhi Sadaret Mektubu Kalemine getirmiştir. İstanbul'a gelen İran Şehzadeleri ve Sefaret görevlilerinin tercümanlığında istihdam edilmiştir. Daha sonra özel bir memuriyetle tekrar Tahran ve İsfahan'a gönderilmiş, buralarda iki yıl kalmıştır.

Said Beyefendi, "Hediye-i Sâl" ve "Medâyin Harâbeleri" adındaki risaleye dair edebiyâtçılardan Hüseyin Daniş Bey'e yazdığı tezkirede diyor ki(67):

"... Tahran Sefaretinde Başkâtip olarak bulunan Pederim Kemâl Paşa, o zaman Sefir bulunan meşhur Vak'anüviş Esat Efendi ile, Şaha karşı gösterilen bir hürmetsizlik nedeniyle anlaşmazlığa düşmüş, sefarethaneyi terkederek bir eve taşınmıştır. Esat Efendi'nin teklifi üzerine görevden alınmıştır. Nezaket kurallarına dikkat eden Sultan Mahmud, Pederimi İstanbul'a gelince huzuruna çağırarak anlaşmazlık nedenini sormuş, pederim de

aşağıdaki şekilde cevap vermiştir:

"İlim ve faziletine bir diyecek olmayan Esat Efendi, İranlıların nüktedanlıklarını ve zekalarını bilmemek gibi ahmaklık ve cahillik gösterdi. Gayet büyük bir lütuf olmak üzere tarafı hümayununuzdan Esat Efendi'ye tasviri hümayun ihsan buyuruldu. Fevkalade olan bu ihsanı şâhânelerine karşılık Şah da müşarunileyhe bir fotoğrafını verdi. Kulunuz Sefarethanede yok iken tasviri hümayunu kabul salonunun duvarına, Şah'ın fotoğrafını da karşı duvara astırmıştır. Fotoğrafların bu şekilde asılması gerçekten çok münasipse de; tasviri hümayunun altına, "Şah Duran bana tasviri hümayun verdi", Şah'ın fotoğrafının altına da "Şah-ı İran dahi bir suret meymun verdi" mısralarını ta'lik yazı ile yazdırarak astırmıştır. Sefarete dönüşümde bunları görünce şaşırdım. Sefaretten dışarı fırladım ve bir daha ayak basmadım. Kendisi, "meymun"un lügat manasını, "meymenetli" olarak tevîl etmektedir ve bununla, nüktedan olan İranlıları gaflete düşüreceğini zannetmiştir. Bendeniz işte Vatanıma geldim" diyerek pederim sözünü bitirince; Sultan Mahmut derhal Esat Efendi'nin azlını ve Pederin Sefirliğe tayinini irade eylemiştir. Peder, teşekkür edip oradan ayrılarak, Tahran'a gitmiş ve yıllarca her iki tarafı da güzel bir şekilde idare etmiştir "

H.1256/M.1840'da Sadaret Mektubu Kalenî Mümeyyizliğine ve Farsça mütercimliğine tayin edilmiştir. Devletlerle sürdürülen görüşmeler sonunda alınan kararlar üzerine tanzim edilen فرمانı âliyi Mehmet Ali Paşa'ya tebliğ için Mısır'a gönderilmiştir. Kendisine tevdi edilen görevi iyi bir şekilde ifa etmiştir.

Cizire Mütessilimi Bedirhan Beyle Van Sancağında Tabârî namındaki Nestûrî kabilesi arasında çatışma meydana gelmesi üzerine, durumu tahkik etmek ve tarafları barıştırmak amacıyla H.1259/M.1843 senesi sonunda Cizire'ye gönderilmiştir. Musul, Diyarbakır, Bağdat ve çevrelerini dolaşarak 16 ay sonra İstanbul'a dönmüştür.

Lütfî Tarihinde(68) bu konuda şöyle denilmektedir:

"Kemâl Paşa, bu mes'ele (Bedirhan mes'elesi) için birkaç defa Musul'a gönderilmiştir(69). O tarihe kadar Devlet memurlarından hiç kimsenin gitmediği Cizire'ye varıp, getirdiği emirleri ve görevli bulunduğu hususları Bedirhan Bey'e bizzat ifade etmiştir. Bedirhan Bey Türkçe bilmediği için Kemâl Paşa söyleyeceklerini Farsça olarak anlatmıştır. Nihayet anlaşmazlığın ortadan kaldırılma-

(67) Resimli Kitap, nnumara, 42

(68) Tarî-i Lütfî; C.VIII, s.143

(69) Takvim-i vakayî'de (numara:264) Kemâl Paşa'nın Cizire'ye gönderilmesinden bahsedildiği sırada, "mukaddimâ iki defa oralara memur edilerek, söz konusu yerlerin durumları hakkında geniş bilgilere sahip olduğu..." denilmektedir.

sında sözün önemi dikkate alınarak lisanı sünânî konuşulmuştur".

H.1262/M.1845'de Kemâl Paşa'ya rütbe-i saniye tevcih edilmiştir. Yeni kurulun Umumi Mektepler Nezaretine Muharrem H.1263/M.1846'da Sahaflar Şeyhizade Esat Efendi'nin tayininde, Nazır Muavini olmuştur. Maarif Meclisi Umumiye Başkanı Emin Paşa'nın Rumeli Ordusu Müşirliğine tayininde Maarif Meclisi Başkanlığı görevi Esat Efendi'ye verilmiştir. Umumi Mektepler Nezareti, Umum Müdürlüğe çevrilerek bu göreve 22 Muharrem H.1264/M.1847'de Kemâl Efendi getirilmiştir.

Şaban H.1264/M.1847'de Rüşdiye Mektepleri öğrencileri Padişah'ın huzurunda imtihan edilmişler ve bilgileri yeterli bulunmuştur. Bu hususdaki olumlu gayretlerine mükâfât olarak, müşarunileyhe rütbe-i ûlâ sınıfı sanisi tevcih ve müdüriyet ünvanı Nezarete tahvil edilmiştir.

Cevdet Paşa "Ma'rûzât"ında diyor ki:

"Tanzimatı Hayriyenin icrası ile beraber Maarifi Umumiye'nin neşrine dahi ikdam olunmak lazime-i halden görülmüştü. Başlangıçta Meclisi Maarifi Muvakkat teşkil olundu. Bu Meclisi Muvakkatda terbiye-i umumiye üç derece üzerine tertip olunmuştu ki; bunlar, Sıbyan Mektepleri, Rüşdiye Mektepleri ve Dar'ul-funundur. Meclisi Muvakkat, buna dair üç parça kısa layiha kaleme alarak vazifesini tamamladı. Bu raporların gereğini ifa için bir Meclisi Maarifi Daimi kuruldu. Meclis Üyelerinden Kemâl Efendi'ye Mekâtibi Umumiye Nezareti ilave bir görev olarak verildi. Bir Dar'ul-muallimin inşa olundu. Çünkü Kemâl Efendi örnek bir rüşdiye açtırmıştı. Bu örneğe göre açılacak Rüşdiye'lere hoca yetiştirmek üzere bir Dar'ul-muallimine ihtiyaç vardı. Fakat işin ortasından başlanmış idi. Zira Meclisi Muvakkatın kararına göre, ilk başta Sıbyan Mektepleri islah olunacak ondan sonra Rüşdiye Mekteplerine geçilecekti. Fakat o zaman Sıbyan Mektepleri Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı olduğundan; Evkaf Nezareti, Kemâl Efendi'nin bu mekteplere müdahalesine mani olmuştu. Garipdir ki bir taraftan da Dar'ul-fununun inşasına çalışılıyor idi. H.1262/M.1845'de Serasker Rıza Paşa ikbalden düşüpde Reşid Paşa Sadrazam olduğunda, Maarifin gelişmesine daha fazla önem verildi. Fakat Bakanlar arasında mevcut olan anlaşmazlık nedeniyle olumlu neticeler alınamıyordu. Mamefi Mektebi Rüşdiyelerin sayısı bir hayli arttı".

Avrupa Mekteplerinin mevzuatını ve eğitim metodlarını tedkik etmek üzere H.1266/M.1849'da irade-i seniye ile Kemâl Bey Avrupa'ya gönderildi. Fransa, İngiltere ve Almanya'daki mekteplerin mevzuat ve eğitim metodlarını tedkik ederek İstanbul'a döndü ve edindiği bilgilerle mektepleri-

mizin gelişmelerine katkıda bulundu.

Mehmet Kemâl Paşa'nın oğlu Fazıl Said Beyefendi'nin yapılan başvuru üzerine verdiği bilgiler aşağıya alınmıştır:

"Valide Mektebini Valide Sultana yaptıran pederdir. İnşa tarihini de kendisi düşmüştür: "Yazdı tarihini Mekâtib Nazırı abdikemîn - Mehdi u'l-ya bak â'lâ mekteb inşa eyledi".

Birinci imtihanı umumide Sultan Abdulmecid Han Hazretlerinin bizzat bulunmayı arzu etmesi ve Pederin Avrupa usulüne göre okul açmasına yardımcı olması, cahil tutucuları üzmüşse de Sultan Abdulmecid Han Hazretleri bu usulü pek takdir etmişlerdir. Ayrıca imtihanın huzuru şâhânedecrası, herkesce takdirle takip edildiğinden bu imtihan büyük gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Pederin uğradığı müşkilattan biri de kız çocuklarının eğitiminde zuhur etti. Birtakım vâveylâlar kopardılar. Fakat Kemâl Efendi metaneti hamiyetmendesine fütur getirmedigi gibi, Sultan Abdulmecid Hazretleri dahi himaye-i şâhânelerine eskiden olduğu gibi devam ettiler. Vaktaki imtihan günü geldi. Eğitim ve öğretimi seven Padişah'ın, beraberinde Sultan Murat ve Fatıma Sultan olduğu halde mektebe teşrif buyurmaları herkesi hayrette bıraktı. İmtihandan sonra Padişahı âlişan, Pedere hitaben "âferin Kemâl Efendi, insanı dünya ve ahiret saadetine kavuşturacak olan eğitimin teb'amızın erkek ve kadınına teşmil edilmesinde gösterdiğiniz gayretlerinizden dolayı size teşekkür ederim. Kendi evladını nasıl terbiye ediyorsan benim çocukları da öylece terbiye etmeni beklerim" diyerek, Sultan Murat ve Fatıma Sultan'a Pederin ellerini öptürmüşlerdir. Peder, başarılı olan öğrencilerin ödüllendirilmesi ilkesini getirdiği gibi, üstün başarı ile mezun olanlara "nişanı âferini imtihandır" ibaresini ihtiva eden birer nişan yaptırmıştır. Şehzade ve Sultan Hazretlerine birer nişan takdim ettikte, Padişah Hazretleri "bu nişanları şimdi bir hediye-i teşvik olarak alınız, lakin takmaya hakkınız yoktur. İnşallah sizde gelecek imtihande başarılı olursunuz, o vakit Nazır Efendi kendi eliyle nişanlarınızı size takar" buyurmuşlardır. Peder, Saraya öğretmenler göndererek irade-i seniye-i infaza başlar. Avrupa usulüne göre mekteplerin tanzim edilmesi ve erkekler gibi kadınların da eğitim ve öğretimden yararlanmalarına karşı çıkanlar, bu maarif severlik karşısında mecburen susarlar. Fakat Kemâl Efendi'nin bir tutku halini alan maarif sevgisi bununla kalmaz, gördüğü iltifat karşısında medreselerin islahına kalkar. Meşhur İmamzade⁽⁷⁰⁾'nin, ilim elden gidiyor diye itiraz etmesi ve kendine bir takım taraftar bularak, Kemâl Efendi'nin aleyhinde başı çekmesi

(70) Esat Efendi

ve Kemâl Efendi'nin de şiddetli cevap vermesi üzerine; o zamanlar Şurayı Devlet Makamında bulunan Meclisi Vâlâ'ya her ikiside çağırılmıştır. Burada da şiddetli münakaşa etmeleri üzerine, Kemâl Efendi, Avrupa mekteplerini tedkik ederek elde ettiği bilgileri dönüşünde okullarımıza uygulamak üzere Avrupa'ya; İmamzade'nin de Hicaz'a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Her ne ise işin Kemâl Efendi'ye ait yanı, şerden hayır çıkarmaktır. Ancak medreseler islah edilememiş, merhumun ömrü oldukça takip ettiği bir emeli yarım kalmıştır. Daha sonra Sultan Abdulmecid Han Hazretleri, merhumu Şehzadelerin ders nezaretine tayin etmiştir. Her Şehzadenin kabiliyetine göre ders verilmesi başarıyı artıracığından bu hususa da dikkat edilmiştir".

Avrupa'dan dönüşünden üç sene sonra, Dar'ul-maarif öğrencilerinden olan oğlu Mehmet Ziyaeddin Bey'in(71) vefatına çok üzülererek MekâtibiUmumiye Nezareti görevinden affını istemiştir. Orta elçilik ünvanı ile 26 Ramazan H.1280/M.1863'de Berlin Sefaretine tayin edilmiştir. 15 Zilkade H.1283/M.1866'da bu görevden alınmıştır.

Komiserlik görevi ile Karadağ'a gitmiş, birbuçuk yıl sonra buradan dönmüştür. Şevval H.1275/M.1858'de Meclisi Âli-i Tanzimat Azalığına ve Şehzadelerin ders nezaretine, 19 Rebiyulevvel H.1276/M.1859'da bu görevlere ilaveten Haramı Hümayun Nezaretine, 22 Cemaziyelülâ H.1278/M.1861'de rütbe-i bâlâ ile Maarifi Umumiye Nezaretine tayin edilmiş, yine bu göreve ilave olarak 1 Şaban H.1278/M.1861'de Takvimhane ve Matbaahane Nazırlığı tevcih edilmiştir,

26 Cemaziyelulâ H.1279/M.1862'de Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, 29 Zilkade H.1281/M.1864'de ikinci defa Maarif Nezaretine, ayrıca Evkaf Nazırı Şîrvânîzade Rüşdi Paşa'nın İstanbul'a dönüşüne kadar Cemaziyelülâ H.1282/M.1865'de Evkaf Nezareti vekâletine tayin edilmiştir.

Maarif Nezareti uhdesinde bulunduğu halde Şevval H.1282/M.1865'de Belçika Kralı Luvipovald'in culusunu tebrike ve name-i hümayunu götürmeye memur edilerek Brüksel'e gönderildi. Kral tarafından Luvipovald nişanının büyük kordonu verildi. Brüksel dönüşünde Paris Sefiri Safvet Paşa ile birlikte Fransa İmparatoru ile görüştü ve 24 Muharrem H.1283/M.1866'da İstanbul'a döndü.

23 Rebiyulâhir H.1284/M.1867'de ikinci defa Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, H.1285/M.1868'de de Şurayı Devlet Azalığına getirildi. Hazreti Hüseyin'in kabrini ziyaret etmek üzere Bağdat'a gelen İran Şahı Nasreddin'in mihamdarlığına, 11 Cemaziyelülâ H.1287/M.1870'de rütbe-i vezaretle tayin edilerek Bağdat'a gönderildi.

Şah tarafından kendisine birinci rütbe-i şîr'u hurşid nişanı hediye edildi.

Bağdat'da bulunduğu sırada 29 Recep H.1287/M.1870'de Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. 11 Muharrem H.1288/M.1871'de İstanbul'a geldi. Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde 23 Recep H.1288/M.1871'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Şeyh'ül-islâm Ahmet Muhtar Molla Bey'e ikinci görev olarak tevcih edilerek, Kemâl Paşa üçüncü defa Maarif Nezaretine getirilmiştir. 22 Şevval H.1288/M.1871'de ikinci defa Şurayı Devlet Azalığına, 4 Şevval H.1289/M.1872'de dördüncü defa Maarif Nezaretine, 25 Safer H.1290/M.1873'de üçüncü defa Şurayı Devlet Azalığına, 9 Rebiyulevvel H.1290/M.1873'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezaretine atanarak, kendisine 10 Cemaziyelülâ H.1291/M.1874'de birinci rütbe-i osmanî nişanı ihсан edilmiştir.

13 Rebiyulâhir H.1293/M.1876'da yürütmekte olduğu göreve ilaveten ve beşinci defa olmak üzere Maarif Nezaretine tayin edilmiş, ancak 23 Rebiyulâhir H.1293/M.1876'da bu görevden kendi isteği ile ayrılmıştır.

3 Zilkade H.1294/M.1877'de altıncı defa Maarif Nezaretine, 7 Muharrem H.1295/M.1878'de Hamdi Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde Hey'eti A'yan Azalığına, o sene Haramı Hümayun Masrafları ve Şehzadelerin dersleri ayrıca Sultan Abdulaziz Han'ın Hanedanı İşleri Nezaretlerine atanmıştır.

H.1297/M.1879'da Suphi Paşa'nın Evkaf Nezaretinde bulunduğu sırada, daha önce Endurun Ağalarının aıdatlarını kâime olarak değilde metelik olarak vermelerinden dolayı meydana gelen zararın tahsili için, bu işlemin yapıldığı zaman Nazır bulunan Kemâl Paşa ile Müsteşar Hilmi ve Muhasebeci Kâmil Efendi'lerin tahtı muhakemeye alınmalarına karar verilmiştir. Mahkeme Şurayı Devlet Muhakemât Dairesinde yapılmıştır. Kemâl Paşa vekâletname ile oğlu Said Beyefendi'yi kendine vekil tayin etmiştir. Savunmayı kendi adına vekili yapmıştır. Yapılan duruşma sonucu, ödemenin o şekilde yapılması, Bab'üs-saade Kethüdası tarafından doğrudan doğruya istihsal ve tebliğ edilen irade-i seniyyeye dayandığı anlaşılmıştır. Duruşma iki saat bile sürmeden ilgililer hakkında beraat kararı verilmiştir.

Zilhicce H.1300/M.1882'de Kemâl Paşa'ya murassa' nişanı osmanî verilmiştir.

15 Rebiyulâhir H.1304/M.1886'da vefat etmiştir. Süleymaniye Camii şerifi haziresine defnedilmiştir. Alim, kâtip, namuslu, mütevazî ve ileri görüşlü idi. Arapça, Farsça ve Fransızca dil-

(71) Arapça, Farsça ve Fransızca'dan riyazet aldığı, şiirde merhale kateddiği ve 14 yaşında Saban H.1270/M.1853'de vefat ettiği "Tezkire-i Fidyân"'da kayıtlıdır.

lerinde mahir, Almanca'ya aşina idi. "Müntehebâtı Şehname", Farsça konuşmaya ait "Risalesi", "Kavâid-i Farisiye"si mevcuttu. Türkçe ve Farsça şiirleri divan halinde tertip olunmuştur.

Ahmet Kemâl Paşa'nın Nazırlık döneminde, birçok dinî ve hayrî binalar tamir edilmiştir.

MEHMET ARİF EFENDİ (vekil)

Gazilerden Ankara'lı Hacı Hüseyin Efendi'nin(72) oğlu ve Silahtar Meşhur Ali Ağa'nın damadıdır. Divanı Hümayun Kalemünde yetişmiştir. Mevkîbi Hümayun Katipliği ünvanı ile Sarayı Hümayuna memur olmuştur. Daha sonra bu kâtiplik görevi baki olmak üzere Mabeyni Hümayun Yoklamacılığı'na, 6 Muharrem H.1256/M.1840'da Tophane-i Amire Müdürlüğüne, 4 Cemaziyelâhire H.1259/M.1843'de rütbe-i ülâ ile Asakiri Hassa Müşiri Müsteşarlığı'na(73), müteakiben Serasker Müsteşarlığına tayin olundu.



Mehmet Arif Efendi

Hassa ve Mansura Müşirliklerinin birleştirilmesinden sonra da Müsteşarlıkta bırakıldı ve kendisine Zilkade H.1261/M.1845'de rütbe-i ülâ sınıfı ülâ ihсан edildi.

Süleyman Paşa'nın görevden alınarak yerine Hüseyin Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesinden sonra, Safer H.1262/M.1845'de Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına nakledilmiştir. 3 Zilkade H.1266/M.1849'da Kosta'ki Beyinin yerine Büyük Elçilik ünvanı ile Viyana Sefaretine tayin edilerek, Muharrem H.1272/M.1855'de rütbe-i bâlâ tevcih edildi.

28 Rebiyulevvel H.1272/M.1855'de Tersane Müsteşarlığına, 22 Muharrem H.1275/M.1858'de

Ticaret Nezareti Vekaletine, Cemaziyelulâ H.1276/M.1859'da ikinci defa Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye Azalığına, Şevval H.1276/M.1859'da Refia Sultan Kethüdalığına, 7 Safer H.1281/M.1864'de Deâvî Nezaretine, 23 Rebiyulâhire H.1284/M.1867'de üçüncü defa Meclisi Vâlâ Azalığına getirilmiştir.

Kemâl Paşa İran Şahı'nı karşılamak üzere gönderildiği Bağdat'da bulunurken Evkaf-ı Hümayun Nezaretine getirilmesiyle Arif Efendi, 5 Şaban H.1287/M.1870'de Nazır Vekili olmuştur. 3 Zilkade H.1287/M.1870'de Divanı Ahkâmı Adliye İcra Cemiyeti Başkanlığına getirilmiştir.

7 Ramazan H.1288/M.1871'de Şurayı Devlet Azalığına, 2 Rebiyulevvel H.1294/M.1877'de Meclisi A'yan Azalığına tayin edilmiştir.

9 Rebiyulâhir H.1295/M.1878'de vefat etmiştir. Topkapı Kabristanına defnedilmiştir. Oğlu erbabı faziletten Amasya Mutasarrıfı Esbak Kemâl Beyefendidir.

Mehmet Arif Efendi'nin Evkaf Nezaretine Vekaleti döneminde bazı dini ve hayri yapılar tamir edilmiştir.

AHMET CEVDET PAŞA

Lofça'lı Hacı İsmail Ağa'nın oğludur(74). H.1238/M.1822'de Lofça'da doğmuştur. Lofça'da medreselerde ve Müftü Efendi'den ders okumuştur. Bir süre Müftünün yanında Müsevvitlik yapmıştır. Bir müddet sonra H.1255/M.1839'da İstanbul'a gelmiştir. Çarşamba civarındaki Papazoğlu Medresesine girmiştir.

Daha sonra Fatih Camiinin sahnı seman medreselerinden Akdeniz tarafındaki Başkurşunlu

(72) 19 Cemaziyelulâ H.1250/M.1834'de vefat etti. Haydarpaşa kabristanına defnedildi. Derizadenin meşihatinde Kethüdalık hizmetinde bulunmuştur.

(73) "Asakiri Hassa-i Şahane Müşirliği askeri konularda başvurma merkezi olarak kabul edildiğinden, Asakiri Hassa Müsteşarlığı görev alanı bir hayli genişlemiştir. Müsteşarlık görevine getirilecek kişinin Akâmı Askeriyeden yetişmiş ve daha ziyade bu konularda bilgi ve beceri sahibi olmuş kimselerden seçilmesi doğaldır. Devleti aliye'nin memuriyetlerinden olan Tophane-i Amire müdürü Kıymetli Arif Efendi, geçmişte uzun bir süre yazışma bölümünde ve Askeri memurların amiri olarak görev yapması sonucu, geniş bilgi ve beceri sahibi olmuştur. Zaten Arif Efendi, otorite ve beceri sahibi olup sadık bir bendegândır. Bu meziyetlerinden dolayı rütbesinin ülâ sınıfı sanisine yükseltilecek, Asakiri Hassa Müsteşarlığına tayin edilmesi için irade-i seniye çıkarılmıştır". (Takvimi Vakayı' numara:1256-25 Cemaziyelâhire H.1259/M.1843)

(74) el-Hac İsmail Ağa bin el-Hac Ali Efendi bin Ahmet Ağa bin İsmail Efendi (Lofça Müftüsü) bin Ahmet Ağa sergerde. Sergerde Ahmet Ağa Kırkkilise ehâlisindendir. Baltacı Mehmet Paşa ile Purut Muharebesinde bulunmuş ve Lofça'da yerleşmiştir. Yularkıran namıyla maruf olduğundan evlâd ve ahfadına "Yularkıran oğulları" denilmiştir. Bu lakap, Cevdet Paşa'nın büyük Pederi Hacı Ali Efendi'ye kadar devam etmiştir.

Medresesine girmeye hak kazanmıştır⁽⁷⁵⁾. Fatih Camiinde ilmi fıkıh, hadis, tefsir, mantık, âdâp, ilmi kelâm dersleri; tatil günlerinde de hikmet'il-haye ve tabi'îye, hendese, matematik, cebir ve mesaha, hey'et, coğrafya dersleri okumuştur. Murat Molla Tekkesi Şeyhi Mehmet Murat ve Şair Süleyman Fehim Efendi'lerden Farsça'yı öğrenmiştir.

O zamanın önde gelen alimlerinden İmamzade Esat Efendi'nin Şerhi Akâid, Antakya'lı Said Efendi'nin muhteva bakımından kapsamlı derslerine devam etti. Denizli'li Yahyi, Hafız Seyyid, Amasya'lı Kara Halil Efendiler'den ve Vidinli Hoca'dan istifade etti. Ayrıca Arnavut Ali Efendi'den fen, âdâp ve ilmi aruz okudu. Şakir Efendi'den icazet aldı. Fatih Camiinde Burhan Gelenbevi ve Dülgeroğlu Camiinde kâdi mir okuttu.

H.1259/M.1843'de Hamidiye Medresesi imtihanını kazanarak, bir odanın maaş ve ta'yinâtına nail oldu. H.1260/M.1844'de tariki kazaya girdi ve Permedî Kazasını zabt ile muvakkat kimselere mahsus olan 520 kuruş aylık almakta iken H.1261/M.1845'de İstanbul Müderrisliği Ruusu ve 150 kuruş maaş, 100 kuruş maişet, Bab-ı âlice'de atıye tertibinden yıllık 2400 kuruş verildi.

Amedî-i Divanı Hümayun olan Fuat Efendi'nin (Sadri Esbak Fuat Paşa) önemli bir görevle Bükreş'e gönderilmesinden sonra, Reşid Paşa tarafından bazı emirleri tebliğ etmek üzere Bükreş'e gönderilmiştir. Buradan bir ay sonra geri dönmüştür.

Fuat Efendi'nin kablıcalara girmek üzere Bursa'ya gidişinde Ahmet Cevdet Efendi de birlikte giderek, orada müştereken "*Kavâidi Osmaniye*" ile Şirketi Hayriye'nin layihasını hazırlayarak İstanbul'a getirdiler.

5 Şevval H. 1266/M. 1849'da 1.200 kuruş aylıkla Meclisi Maarifi Umumiye Azalığına ve Dar'ul-muallimin Müdürlüğüne tayin⁽⁷⁶⁾ edilerek, maaşı bilahere 2.500 kuruşa yükseltildi. Azalığa tayini sırasında rütbe ve memuriyetlere mahsus olan, murassa' nişanlarından rütbe-i salise nişanı verildi. H. 1267/M. 1850'de bu görevlere ilaveten Encümeni Daniş Azalığı da kendisine tevcih edildi.

Encümenin açılış gününde, "*Kâvidi Osmaniye*" huzuru hümayuna arzedildi. Tabii hemen ferman buyuruldu. Zatı Şâhâne, Reşid Paşa'ya hitaben "*Cevdet Efendi payesi terfi ile taltif olunsun. Bu taltif, gerçek manada kendisinin memnun olacağı surette olmalıdır. Artık orasını Şeyh-ül-İslâm Efendi ile müzakere ediniz*" buyurması üzerine, rütbesi "*Hareket'il-temşilî*"'ye yükseltildi.

Ahmet Cevdet Efendi "*Ma'ruzat*" ismindeki mecmua-i tarihiyede Encümeni Daniş'in açılışından (19 Ramazan H. 1267/M. 1850) bahsederken şunları yazmaktadır:

"Encümende ilmi tarih kısım kısım ayrılarak,

her kısım Encümen Azalarından birine veriliyordu. Bu sırada Kaynarca Musalahasından başlamak üzere Vak'a-i Hayriye'ye kadar olan kısmın yazılması da kullarına verilmişti. O günlerde zuhur eden tebeddülât ve gelişmeler dolayısıyla arkadaşlarımızdan bazıları bir şey yazmağa başlayamadılar. Bir kısmı da başladı ise de yarım kaldı. Yalnız kulları, "*Tarih-i Cevdet*"'in yazılmasına devam etti".

Mısır Valisi Abbas Paşa'nın gayri hukuki tutumundan Hanedân Azaları, Emirler ve çalışanlar şikâyet ediyorlar, Sadrazam Reşid Paşa da bunları tutuyordu. Bu yüzden aralarına soğukluk girdi. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın evlât ve ahfadı miras istemekte, Abbas Paşa ise bir türlü işi bitirmiyordu. Arada mevcut olan soğukluğu gidermek ve miras mes'elesini halletmek üzere Sadaret Müsteşarı Fuat Efendi'nin (Sadri Esbak Fuat Paşa), ulema-dan bir kişi ile birlikte Mısır'a gönderilmesine karar verildiğinden, Cevdet Efendi, Fuat Paşa ile beraber 3 Cemaziyelâhire H. 1267/M. 1850'de Mısır'a gitmiş ve verilen görevi yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönmüştür.

"*Tarih-i Cevdet*"'in üç cildini takdim etmekle ruûs-i Süleymaniye derecesine terfi etti. Cemaziyelâhire H. 1271/M. 1854'de 1000 kuruş aylık ve senevi 4000 kuruş atıye ile Vak'a Nüvis, H. 1272/M. 1855'de Galata Mollası oldu. Recep H. 1273/M. 1856'da Mekke-i Mukerreme payesiyle üçüncü rütbe mecidi nişanı verildi.

Recep H. 1273/M. 1856'da Meclisi Âli-i Tanzimât Azalığına ve bu göreve ilaveten Arazi Komisyonu Başkanlığına atandı. Düstur'da kayıtlı bulunan Arazi Kanunname-i Hümayunu, Tapu Nizamnamesi, Talimâtı Muvakkata ve tarifnamesi bu komisyonda hazırlanmıştır. H. 1275/M. 1858'de arpalık suretiyle İzornik kazası ihsan kılındı.

H. 1275/M. 1858'de Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Rumeli ahvalini teftiş maksadiyle hareketinde, 90.000 kuruş harcırah verilerek Sadrazamın maiyetine memur edildi. H. 1277/M. 1860'da İstanbul payesiyle ikinci rütbe-i mecidi nişanı verildi. Bundan bir yıl sonra, H. 1278/M. 1861'de arpalığı Yozgat kazasına tahvil edildi.

Muharrrem H. 1278/M. 1861'de Meclisi Âli-i Tanzimât ve Meclisi Vâlâyî Ahkâmı Adliye birleştirilerek yeniden kurulan, Meclisi Vâlâ Azalığına

(75) O medresede Cevdet Paşa'ya tahsis olunan oda, söylenen rivayete göre Mutavvel Mahşisi Hüseyin Çelebi'nin odası imiş.

(76) Seyh'ül-İslâm Mekkîzade Asım Efendi vefatından sonra küllüyetil miktarda para bırakmıştı. Bu para ile bâlrade-i seniyye Ayasofya Camii tamir edilmiştir. Geri kalan para ile de Mektebi Rüşdiye'ye hoca yetiştirmek üzere Fatih Camii civarında bir Dar'ul-muallimîn inşa olunmuştur. Bu dönemde uhde-i acizaneme Meclisi Maarifi Umumiye Azalığı ile Dar'ul-muallimîn Müdürlüğü tevcih buyurulmuştur. Dar'ul-muallimîn için bir nizamname hazırladım ve Rüşdiye Mektepleri için birçok öğretmenler yetiştirdim. (Ma'ruzat, Cevdet Paşa)

tain edildi. O sırada 120.000 kuruş harcırahla İşkodra ıslahına memur edildi.

Müşarunileyh "Ma'ruzat"ında diyor ki:

"İşkodra'ya yetkili bir memur gönderilip âteşi söndürmesi için bir münasiplisinin araştırılması sırasında, Ali Paşa'nın mahremi esrarı ve tercümanı efkârı olan Meclisi Vâlâ Reisi Kâmil Paşa (Sadri Esbak Yusuf Kâmil Paşa) "Cevdet Efendi münasip-tir" dedi. "Devletin böyle mühim bir işini kabûlde tereddüt etmek caiz olmaz. Fakat şimdiye kadar yalnız başıma böyle bir işte bulunmadım. Şayet bir kusur edersem ma'zur olurum" dediğimde, Kâmil Paşa: "Sen bu memuriyeti kabul ettiğin gibi biz işin yarısını bitmiş biliriz" dedi"(77).



Ahmet Cevdet Paşa

İşkodra'da iki ay ikamet ettikten ve ifayı me-muriyet yaptıktan sonra İstanbul'a döndü.

Rumeli ve Anadolu'ya gönderilen müfettişle-rin; (Ahmet Vefik Efendi, Rıza Efendi, Subhi Bey, Ziya Beyler) önerilerini değerlendirerek gereğini yapmak üzere kurulan Komisyonun Başkanlığına getirildi.

Bosna ve Hersek yörelerini teftişe memur olan Ziya Beyden (Meşhur Edebiyatçılardan Ziya Paşa) şikâyet olunması üzerine, Muharrem H. 1280/ M. 1863'de Anadolu Kadî askerliği payesi ve birinci rütbe mecidi nişanı tevcihi ile Müfettişliğe atandı. 16 Muharrem H. 1280/M. 1863'de İstanbul'dan hareket etti. Huzursuzluğu giderip sükûneti sağladıktan sonra İstanbul'a dönüşünde, ikinci rütbe-i osmanî nişanı ve arpalık olarak Mihaliç Kaza'sı tevcih olundu.

Aylık ve arpalığı toplamı 12.000 kuruşa ulaş-tığı halde, ayrıca ayda 30.000 kuruş maaş tahsis olunarak Dördüncü Ordu Müşiri Lofça'lı Derviş Paşa ile birlikte Kozan Islâhâtına görevlendirildi.

24 Zilhicce H. 1281/M. 1864'de İstanbul'a hareket ettiler, ancak Cemaziyelâhire H. 1282/M. 1865'de İstanbul'a ulaşabildiler. Yapmış olduğu hizmetleri Padişah tarafından takdir edilerek murassa' enfiye kutusu ihsan buyuruldu.

15 Cemaziyelâhire H. 1282/M. 1865'de Hazi-ne Meclisi Azası oldu. 20 Şaban H. 1282/M. 1865'-de ilmiye rütbesi Vezirliğe çevrilerek 150.000 ku-ruş atıye-i seniyye ihsan buyuruldu. Halep, Adana eyaletleri ile Kozan, Maraş, Urfa ve Zor Sancakları-nın birleştirilmesinden meydana getirilen Halep Vilayeti Valiliğine 60.000 kuruş maaşla tayin edil-di. Kad-i askerliğin arpalık bedeli olarak kaydı ha-yat şartıyla beraatı hümayuna bağlı olarak 10.000 kuruş aylık tahsis edildi. Halep Vilayetinde iki yıl teşkilât ve ıslâhâtla meşgul oldu.

11 Zilkade H. 1284/M. 1867'de Şurayı Devlet ile beraber kurulan Divanı Ahkâmı Adliye Başkan-lığına 50.000 kuruş aylıkla tayin olundu. Muame-lâtı fıkhiyeye dair "Mecelle-i Ahkâmı Adliye" ismiyle bir kitap tertip etmek üzere Bab-ı âli'de teşkil olunan Cemiyeti İlmiye Başkanlığı da ilave bir görev olarak Cevdet Paşa'ya verildi. Nizamiye Mahkemeleri İlamlarının uyacağı esasları tesbit amacıyla Cem'iyeti İlmiye Azaları ile birlikte Mecelle'nin dört kitabını tamamlayarak neşrettir-di. Daha sonra Mecelle'nin diğer kitapları da tertip edildi(78).

Muharrem H. 1285/M. 1868'de Divanı Ahkâ-mı Adliye ünvanı, Nezarete dönüştürüldü. Rebiyül-ülâ H. 1235/M. 1868'de birinci rütbe osmanî nişa-nı verildi. 23 Muharrem H. 1287/M. 1870'de Hüda-vendigâr (Bursa) Valiliğine atandı ise de müteaki-ben bu görevden affedildi.

5 Cemaziyelâhire H. 1288/M. 1871'de Şurayı Devlet Azalığına ve Bab-ı Fetva'ya nakledilen Me-celle Cem'iyeti Başkanlığına; Zilkade H. 1288/ M. 1871'de Islâhât Komisyonu'na tayin olundu. 12 Rebiyulâhir H. 1289/M. 1872'de Kozan Sanca-ğı ve Merket Dağının ilhakı ile Maraş Valiliğine atandı. Burada 18 gün kaldıktan sonra 1 Cemazi-yelâhire H. 1289/M. 1872'de Divanı Ahkâmı Ad-liye Azalığı görevi ile İstanbul'a çağırıldı ve Mecel-le'nin tamamlanmasına memur edildi.

27 Zilkade H. 1289/M. 1872'de Şurayı Devlet Azalığına, 18 Zilhicce H. 1289/M. 1872'de Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, 25 Safer H. 1290/M. 1873'-de Maarif Nezaretine atandı.

Maarif Nezaretinde bulunan bazı memurlar ile öğretmenlerden meydana gelen bir komisyon kura-

(77) Cevdet Paşa, Ahmet: Ma'ruzat, Çağrı Yayınları, İst. 1980, s.37(N.Ö.)

(78) Cevdet Paşa daha sonra, tertip edilen kitaplar hak-kında meşhur alimlerden Şam Müftüsü Mahmud'ul-Hamezâdi Efendi merhum ile muhabere-i ilmiye icra ettiğİ ve ulemâ-i müşarunileyhın ilim ve reyinden istifade eylediğİ, evrakı muhabereden anlaşılmıştır.

rak, Sıbyan Mekteplerinden Yüksek Okullara kadar bütün okulların müfredat programlarını hazırlattı ve yeniden bir elifba cüzü tabettirdi. Nuruosmaniye Camii civarında yeni usule göre bir ilkokul açtırdı. Komisyonca kendi hissesine ayrılan "*Kavâidi Türkiye*," "*Mi'yârı Sedâd*" ve "*Adâbı Sedâd*" ismindeki risaleleri telif etti.

17 Safer H. 1291/M. 1874'de Şurayı Devlet Reisi Yusuf Kâmil Paşa'nın rahatsızlığı sırasında Başkanlık Muavinliğine baktı.

22 Ramazan H. 1291/M. 1874'de Yanya Valiliğine, 8 Cemaziyelûlâ H. 1292/M. 1875'de ikinci defa Maarif Nezaretine, 2 Zilkade H. 1292/M. 1875'de ikinci defa Adliye Nezaretine tayin edildi. H. 1293/M. 1876'da Rumeli teftişi ile görevli olarak Edirne, Filibe ve Sofya'ya gitti.

12 Rebiyulâhır H. 1293/M. 1876'da Suriye Valisi oldu. Yol hazırlıklarını tamamlamakta iken 23 Rebiyulâhır H. 1293/M. 1876'da üçüncü defa Maarif Nezaretine tayin edildi.

"*Hâtıra-i Âtîf*"da deniliyor ki:

"*Eski sadrazamlardan Mahmud Nedim Paşa, Maarif Nezaretinde bulunan Cevdet Paşa'yı, çok hareketlidir diye, Suriye Vilayetine tayin ettirmiş olduğundan Maarif Nezareti, Evkaf Nazırı Kemâl Paşa'ya ilave görev olarak verilmişti. Cevdet Paşa henüz gitmemiş olduğundan, o sıralarda Sadrazam olan Mütercim Rüşdi Paşa'nın arzı üzerine, tekrar memuriyeti sabıkasına (Maarif Nezaretine) iadesine mücade-i seniyye buyuruldu*".

27 Ramazan H. 1293/M. 1876'da üçüncü defa Adliye Nezaretine, 21 Muharrem H. 1293/M. 1876'da Ethem Paşa'nın Sadaretinde Dahiliye Nezaretine tayin edildi.

Ethem Paşa'ya hitaben sadır olan "*Hatt-ı Hümayun*"da:

"... *Kanuni Esasî gereğince Valilere geniş yetkiler tanınmıştır. Nahyelerin taksimât ve idaresinin değiştirilmesi nedeniyle daha fazla önem kazanan Kaza Kaymakamları aylıklarının yeterli bir seviyeye çıkarılması, böylece saygıdeğer hale gelen bu memuriyetlere Mutasarrıflar gibi emirlerimizi harfiyen uygulayacak seçilmiş liyakat sahibi kimselerin atanması için uyulacak esasların, bir nizamname halinde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenlerle Dahiliye Nezareti'nin iş hacmi oldukça genişlemiştir. Son gelişmeler gözönüne alınarak kaldırılmış bulunan Nezaret yeniden teşkil edilmiştir. Valiliklerle doğrudan doğruya yazışma yetkisi olmak üzere Dahiliye Nezareti'ne engin tecrübeleri nedeniyle Cevdet Paşa tayin...*" denilmiştir.

Muharebe münasebetiyle süvari birliklerinin tanzimine de memur edildi. 3 Zilkade H. 1294/M. 1877'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne, Ahmet Vefik Paşa'nın Başvekâleti döneminde, 1 Safer H. 1295/M. 1878'de ikinci defa Suriye

Vilayetine tayin edildi. O sırada zuhur eden ayaklanmayı bastırmak üzere ikinci defa Kozan'a gitti ve ortalığı yatıştırarak tekrar Şam'a döndü.

9 Zilhicce H. 1295/M. 1878'de Ticaret ve Ziraat Nazırı oldu. Sadrazam Hayreddin Paşa'nın istifası üzerine, 30 Recep H. 1296/M. 1878'de sadır olan irade-i seniyye gereğince bir hafta kadar Bakanlar Kuruluna Başkanlık yaptı.

3 Zilkade H. 1296/M. 1878'de 27.000 kuruş aylık ile dördüncü defa Adliye Nezaretine tayin edilerek aylığı 2 Rebiyulâhır H. 1297/M. 1879'da 20.000 kuruşa indirildi. 19 Muharrem H. 1300/M. 1882'de de görevden alındı. 4 Rebiyulevvel H. 1300/M. 1882'de 10.000 kuruş işsizlik maaşı, 26 Safer H. 1302/M. 1884'de kaydı hayat maaşına ilave olarak 10.000 kuruş aylık tahsis edildi.

25 Muharrem H. 1303/M. 1885'de 1000 lira harcırahla Şarkı Rumeli Komserliğine tayin edilmişse de hareketi ertelenerek, 9 Ramazan H. 1303/M. 1885'de 30.000 kuruş aylıkla beşinci defa Adliye Nezaretine atanmıştır.

20 Ramazan H. 1307/M. 1889'da mevcut aylığı ile Meclisi Vükelâ'ya memur, 22 Safer H. 1310/M. 1892'de maaşı 40.000 kuruşa iblağ edildi.

H. 1312/M. 1894 senesi Zilhicce'sinin 3 ncü gecesi vefat etmiş ve Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin türbesi haziresine defnedilmiştir.

Cevdet Paşa'nın ilmi fazileti tariften müstağ-nidir. Doğu ilimlerinde yed-i tul sahibi idi. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinin inceliklerine vâkıf, her konuda söz sahibi faziletli bir insandı.

Eski Sadrazamlardan Merhum Reşid Paşa'nın yanında çalışmaya başlamasından sonra, Fransızca öğrenimine başlamıştır. Fransızca'yı anlarsa da konuşamazdı. Bulgar lisanına aşına idi.

Nesri, gayet sade görüldüğü halde, üslup bakımından ifade edilmesi zor türdendi. Şiiri, ilmi kudretiyle söylemiştir. Yaratılış itibarıyla şair olmadığı, şiirlerinden anlaşılmaktadır. Düşünürler arasında seçkin bir mevkiye sahiptir. Bu iddianın en açık delili, basılmış oniki ciltlik tarîhidir. Oğlu merhum Ali Sedat Bey, kızı Fatıma Aliye Hanım ve diğer kızı ma'rifet sahibi kimselerdendir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın eserleri:

"*Şafîye-i İbni Hâcib*"(79) (mufasssaldır), "*Ne-tâytic'ül-Eftâl*" (bu eserde bina ve emsile üzerine açıklamalar yapılmıştır). "*Kavâidi Osmaniye*" (Osmanlıca kaidelerine girişle ilgilidir). "*Kavâidi Türkiye*", "*Belâgâtı Osmaniye*" (Beyan'ül-U'nuân)(80). "*Ta'rif'ül-İrtifa*", "*Ma'lumâtı Nafia*", "*Takvim'ül-Edvâr*", "*Adâbı Sedâd*", "*Mi'yârı Sedâd*", "*Hulâ-*

(79) Papazoğlu Medresesinde iken Safi-i İbni Hâcib'i okutmuş, eserli genişletilerek "*Gayet'ül-Beyan*" ismini vermiştir.

(80) Yine medresede iken kılâpların girls ve dıbacelerindeki öğrencilere gerekli olan kısımları kaleme almıştı.

sat'ül-Beyân fi Te'lif'il-Kur'ân (arapçadır), "*Tarih-i Cevdet*", "*Kıssası Enbiyâ*", "*Mukaddime-i İbni Haldun Tercümesi'nin Zeyli*", "*Divanı Sâib Şerhi'nin Tetimmesi*"(81).

Hâkânı Sabık (Abdulhamid Han) Hazretleri'nin emri üzerine "*Ma'ruzat*" ismiyle takdim eylediği Mecmua-i Tarihiye, mühim bilgileri havi-dir. Tarihî Osmanî Encümeninde mahfuzdur(82).

ABDULHALİM EFENDİ

Evkaf Nezareti memurlarından Hafız Mehmet Selim Efendi'nin(83) oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Evkaf-ı Hümayun Nezareti Kalemlerine devamla tedricen yükselerek, H. 1278/M. 1861'de Cihet Müdürü olmuştur.

25 Recep H. 1288/M. 1871'de Maliye Nezareti mensuplarından sayılmak kaydıyla rütbe-i ulâ sınıfı sanisi ile Evkâf Daire-i Maliyesi Müsteşarlığına tayin edilmiştir.

Mahmut Nedim Paşa'nın ilk Sadrazamlığında, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Kemâl Paşa'nın Maarif Nezaretine nakledilmesi üzerine, Nezaret görevi Müşarunileyh'e "*ilave-i memuriyet*" olarak verilmişse de 23 Recep H. 1288/M. 1871'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti Şeyh'ül-islâm Ahmet Muhtar Molla Bey'in uhdesine ihale edilerek, Halim Efendi Müsteşarlıkta ibka edilmiştir. Zilhicce H. 1288/M. 1871'de kendisine rütbe-i ulâ sınıfı ulâ tevcih edilmiştir.

26 Şaban H. 1289/M. 1872'de Mütercirm Mehmet Rüşdi Paşa'nın ikinci Sadrazamlığı döneminde de Nazırlığa Şirvanizade Rüşdi Paşa'nın tayin edilmesiyle, yine Müsteşarlık Halim Efendinin uhdesinde kalmıştır. 5 Zilhicce H. 1289/M. 1872'de bu görevden ayrılmıştır.

6 Safer H. 1295/M. 1878'de ikinci defa Müsteşarlığa, 15 Rebiyulâhîr H. 1295/M. 1878'de Sadık Paşa'nın Başvekâleti döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezaretine atanarak, 19 Şaban H. 1295/M. 1878'de rütbe-i bâlâ, 29 Şaban'da değiştirilerek ikinci rütbe-i mecidi nişanı ihсан edilmiştir. 3 Zilkade H. 1296/M. 1878'de Nazırlık görevinden ayrılmıştır.

H. 1298/M. 1880'de vefat etmiştir. Edirnekapısı civarında ailesine ait kabristana defnedilmiştir.

Oğlu merhum Canip Bey, uzun müddet Evkaf-ı Hümayun Nezareti Muhasebeciliğinde bulunmuştur.

Abdulhalim Efendi'nin Müsteşarlığı ve Nazırlığı döneminde bazı dini ve hayri yapılar tamir edilmiştir.

MEHMET KAMİL PAŞA

Topçu Asâkiri Şâhâne Yüzbaşlarından Salih

Ağa'nın oğludur. H. 1248/M. 1832'de Kıbrıs-Lefkoşe'de doğmuştur. Kıbrıs'daki okullarda öğrenimine başlamış, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca dillerini öğrenmiştir.

H. 1262/M. 1845'de Mısır'a giderek Lisan Okuluna kaydoldu. Sonra bu okulun Mektebi Harbiye'ye dönüşmesi üzerine fûnunu askeriye'ye tahsil etti. H. 1265/M. 1848'de Mısır Valisi Abbas Paşa'nın tercümanlığına tayin edildi. Bu arada özel hocalardan İngilizce'yi öğrendi.



Mehmet Kamil Paşa

Mısır Valisinin tercümanlık, katiplik gibi hizmetlerini, gerektikçe de siyasi emirlerini yerine getirerek Binbaşılığa kadar yükseldi.

Abbas Paşa'nın oğlu İlhami Paşa ile İstanbul'a geldi. İlhami Paşa'ya İngilizce öğretmekle görevli bulunduğu Avrupa seyahatinde ve şerefi sıhriyetinde hep yanında ve hizmetinde bulundu.

İlhami Paşa'nın vefatı üzerine Mısır'a dönmeyi düşünmedi. O sırada Sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet Paşa, Devlet hizmetine girmek üzere İstanbul'da kalmasını istedi. Bunun üzerine Mısır'da hizmet vermekten vazgeçti.

Mevcut arazileri nedeniyle Kıbrıs'a gitmeyi arzu etmesi üzerine, Rebiyulâhîr H. 1288/M. 1871'de Kıbrıs Evkaf Müdürlüğüne tayin edildi. İkibüçük yıl sonra bu görevden alındı. Birkaç ay sonra

(81) Şair Fehim Efendi, "*Divanı Sâib*"'ı şerh etmekte iken vefat etmiş ve şerhin tamamlanması için yapılan müracaat üzerine, Cevdet Paşa tarafından şerh tamamlanmış ve Fehim Efendi'nin hemşire ve hemşire-zadelerine aylık bağlanmıştır.

(82) Ahmet Cevdet Paşa'nın "*Ma'ruzat*" isimli Mecmua-i Tarihiyesi Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından yayına hazırlanmış, Çağrı Yayınevi tarafından da 1980'de basılmıştır (N.Ö.).

(83) Abdulhalim bin Hafız Mehmet Selim bin Hasan bin Abdurrahman.

Kıbrıs'da Tuzla Kazası Kaymakamlığına, Cemaziyelâhire H. 1280/M. 1863'de 3000 kuruş aylıkla Kıbrıs Muhasebeciliğine tayin edilerek, rütbe-i saniye sınıfı sanisi tevcih edildi.

Dört ay sonra Meclisi Kebir Riyaseti ilavesi ve 10.000 kuruş maaş tahsisi ile Sayda Eyaleti Muhasebeciliğine, Suriye Vilayetinin teşkilinde Merkez Mutasarrıflığına tayin edilerek, rütbesi miri miranlığa yükseltildi. Yedi ay sonra Beyrut Mutasarrıflığına nakledilerek, Suriye Politika Memurluğu da ikinci bir görev olarak tevcih edildi. Bu gelişmeler üzerine kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesi verildi.

10 Zilkade H. 1285/M. 1868'de 10.300 kuruş aylıkla Trablusşam Mutasarrıflığına, H. 1286/M. 1869'da 10.000 kuruş aylıkla Halep Vilayeti merkezi Mutasarrıflığına atandı ve bu göreve ilaveten Vali Muavinliği ve Umuru Ecnebi Müdürlüğü hizmetleri de uhdesine verildi. İlave görevler nedeniyle aylığı, 12.500 kuruşa yükseltildi. Birbuçuk sene sonra bu görevden ayrıldı.

Filibe Mutasarrıflığına tayin olunduğu halde, yeni görev yerine hareketinden önce, 7 Şevval H. 1288/M. 1871'de 19.000 kuruş aylıkla Kudüs Mutasarrıflığına nakledilmiştir. Mutasarrıflığın Valilige dönüştürülmesi üzerine Hersek Mutasarrıflığına, mütakiben 12.500 kuruş aylıkla ikinci defa olarak Beyrut Mutasarrıflığına atanmıştır.

Beytüllahm hadisesi üzerine 19 Rebiyulâhir H. 1290/M. 1873'de ikinci defa Kudüs Mutasarrıfı oldu. Bab-ı âli ile Fransa Elçiliği tarafından kurulan Komserlerden müteşekkil komisyona başkanlık ederek, Beytüllahm Kilisesinde Rumlarla Lâninler arasında meydana gelen hadiseyi yatıştırdı. Bu işlemin bitirilmesinden sonra altı ay açıkta kaldı.

21 Rebiyulâhir H. 1292/M. 1875'de 6.640 kuruş aylıkla Sakız, 18 Şaban H. 1293/M. 1876'da 12.500 kuruş aylıkla üçüncü defa Beyrut Mutasarrıflığına, beş ay sonra 17 Muharrem H. 1293/M. 1876'da Rütbe-i Vezaretle Kosova Valiliğine tayin edilmiş, fakat görev yerine hareket etmeden önce 25.000 kuruş aylıkla Halep Valiliğine atanmıştır. İki yıl bir ay görev yaptıktan sonra vazifelenmiştir.

21 Zilkade H. 1296/M. 1878'de Dahiliye Müsteşarlığı görevi ilave edilmek üzere, İntihâbı Memurini Mülkiye Komisyonu Başkanlığına, 8 Cemaziyelâhire H. 1297/M. 1879'da 20.000 kuruş aylıkla Evkaf-ı Hümayun Nezaretine tayin edilerek, 13 Cemaziyelâhire H. 1297/M. 1879'da ikinci rütbe-i mecidî nişanı tevcih kılındı. (Devlet hizmetine girişinden bugüne kadar nişana nail olmamıştı).

Said Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde 7 Şevval H. 1297/M. 1879'da 20.000 kuruş aylıkla Maarif Nezaretine tayin edilerek 17 Şevval H. 1297/M. 1879'da birinci rütbe-i mecidî nişanı tevcih edil-

di. 14 Muharrem H. 1299/M. 1881'de Maarif Nezaretî görevinden ayrıldı. İki gün sonra Umuru Nafia Komisyonu Azalığına, Ahmet Vefik Paşa'nın ikinci defa Başvekâletinde, 21 Muharrem H. 1300/M. 1882'de ikinci defa Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'ne tayin edildi.

Nezaret görevi uhdesinde kalmak ve Adliye Nazırı Asım Paşa vekâlet etmek üzere, Manise civarında zuhureden eşkiyanın yakalanması için 15 Recep H. 1300/M. 1882'de 300 lira harcırah ile Aydın Vali Vekillğine tayin edildi. Verilen görevi yerine getirerek 17 Ramazan H. 1300/M. 1882'de İstanbul'a döndü.

30 Muharrem H. 1302/M. 1884'de birinci rütbe-i osmanî nişanı ihsan edilerek, Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'ne mahsus olan 20.000 kuruş aylığa 7 Rebiyulevvel H. 1302/M. 1884'de 10.000 kuruş zam yapılmıştır.

11 Rebiyulevvel H. 1302/M. 1884'de Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın yüksek bir memuriyetle Londra'ya gönderilmesi üzerine, mevcut Nazırlık görevine ilaveten Adliye Nezaretî Vekaleti uhdesine verildi. 8 Şaban H. 1302/M. 1884'de Hasan Fehmi Paşa'nın dönmesiyle vekalet görevi sona ermiştir. Mehmet Kâmil Paşa 15 Şevval H. 1302/M. 1884'de murassa' osmanî nişanına nail olmuştur.

Şarkî Rumeli mes'elesinin ortaya çıkması sonucu Said Paşa'nın istifası üzerine, 15 Zilhicce H. 1302/M. 1884'de Sadrazamlık görevine tayin edilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Said Paşa'nın mizacının değişmesi sonucu görevinden ayrılması uygun görülerek, Sadrazamlık görevi uhdenize tevcih edilmiştir. Seraskerin, Dahiliye, Hariciye, Adliye, Maarif, Maliye, Ticaret, Nâfia, Evkaf Nezaretleri ile Şurayı Devlet Reisi'nin de değiştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Mesnedi Meşihata U'ryanfzade Ahmet Esat Efendi, Makamı Seraskerîye Tophane Müşiri Ali Saip Paşa, Şurayı Devlet Başkanlığına Arıf Paşa, Dahiliye Nezaretine Eski Maliye Nazırı Münir Paşa tayin olunmuştur. Bahriye Nazırı Hasan Paşa yerinde bırakılmıştır. Hariciye Nezaretine Berlin Sefiri Said Paşa, Adliye Nezaretine Surur Paşa, Maarifi Umumiye Nezaretine Münif Paşa, Maliye Nezaretine Hazine-i Hassamiz Nazırı Agop Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Aydın Valisi Hakkı Paşa, Nâfia Nezaretine Eski Maliye Nazırlarından Zihni Efendi tayin edilmiştir. Devletimizin saadet ve selamete kavuşması, şan ve şerefine yükselmesi, maddî ve manevî varlığımızın gelişmesine bağlıdır. Tevfikâtı İlâhiyeye dayanılarak cümle Hey'eti Vükûlamız tarafından bu yolda sarfı mes'ei ve gayret olunması matlup ve mültezimimizdir. Hemân Cenabı Hak

Teufikâtı sübhaniyesine mazhar buyura. Amin. 15 Zilhicce H. 1302/M. 1884".

29 Muharrem H. 1309/M. 1891'de Sadrazamlık görevinden alınmış, 7 Safer H. 1309/M. 1891'de 30.000 kuruş işsizlik aylığı tahsis olunmuş, 18 Safer H. 1312'de işsizlik aylığı 40.000 kuruşa yükseltilmiştir.

13 Rebiyulâhîr H. 1313/M. 1895'de 85.000 kuruş aylıkla ikinci defa Makamı Sadarete tayin edilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Sureti: "

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Said Paşa'nın Sadaret görevinden ayrılması üzerine, bilinen tecrübe, sadakat ve dirayetiniz uyarınca, bu görev uhdenize tevcih edilmiştir. Mesnedi Meşihat de Şeyh'ül-islâm olarak bulunan Mehmet, Cemaleddin Efendi uhdesinde ibka olunmuştur. Cenabı Hak teufikâtı sübhaniyesine mazhar buyura. Amin. 13 Rebiyulâhîr H. 1313/M. 1895".

19 Cemaziyelûlâ H. 1313/M. 1895'de bu görevden alındı ve Halep Valiliğine tayin edildi. Ancak yaptığı itiraz üzerine, 21 Cemaziyelûlâ H. 1313/M. 1895'de görev yeri Aydın Valiliğine tahvil edilmiştir.

Rodos'a gönderilmesi tasarlandığı sırada, İzmir İngiltere Konsoloshanesine müracaatı üzerine, İstanbul'a gelmesinin memnuniyet verici olacağına dair tebliğ edilen irade-i taltîfi âmiz sonucu, 27 Zilkade H. 1324/M. 1906'da İstanbul'a gelmiştir.

Meşrutiyetin ilân edilmesinden iki gün evvel, 23 Cemaziyelâhire H. 1326/M. 1908'de Said Paşa'nın Sadrazamlığa tayini sırasında Meclisi Vükelâya memur, 9 Recep H. 1326/M. 1908'de 76.500 kuruş aylıkla üçüncü defa Sadrazam olmuştur.

Hatt-ı Hümayun Sureti:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Said Paşa'nın istifası üzerine, tecrübe edilmiş olan sadakat ve liyakatiniz dolayısıyla Sadrazamlık görevi uhdenize verilmiştir. Halen Mesnedi Meşihat olan Cemaleddin Efendi yerinde bırakılmıştır. Kanuni Esasi gereğince diğer Vükelâ'nın teşkil olunarak, tasdik edilmek üzere arzedilmesi; Devleti âliyemiz ve memâlikî şahânemizin refah düzeyinin yükseltilmesi en büyük arzumuz olduğundan ona göre gayret gösterilmesi, matlubu şahânemizdir. Cenabı Hak teufikâtı samadaniyetine mazhar buyursun. 9 Recep H. 1326/M. 1908".

Sadaret aylığı 16 Recep 1326/M. 1908'de 40.000 kuruş artırıldı ve ayrıca 15.000 kuruş tahsisât verildi.

Harbiye ve Bahriye Nazırları, Ali Rıza ve Arif Hikmet Paşa'ların görevlerinden alınmaları, İstanbul'da bulunan Avcı Taburları'nın başka tarafa gönderilmeleri ile ilgili haberlerin etrafa yayılması üzerine, Meclisi Mebusân bilgi isteğinde bulunmuş-

tur. Sadrazam Kâmil Paşa'nın bazı ma'zeretler ileriye sürerek, istenilen izahatı verme süresini uzatması ve Meclise gelmemesi üzerine güvenini kaybetmiştir. Kâmil Paşa'nın bu sebeple istifa etmesi üzerine Makamı Sadarete 22 Muharrem H. 1327/M. 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 7 Şaban H. 1330/M. 1911'de Sadrazam olması sırasında, Kâmil Paşa, Kabineye Şurayı Devlet Reisi sıfatıyla girmiş, Muhtar Paşa'nın istifası üzerine 18 Zilkade H. 1330/M. 1911'de dördüncü defa Sadrazam olmuştur.

Hatt-ı Hümayun Suretidir:

"Kıymetli Vezirim Kâmil Paşa,

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifası üzerine, sizin bilinen tecrübe, ehliyet ve işlere vukufunuz nedeniyle Mesnedi Sadaret uhde-i ruviyyetinize tevcih olunmuş, Meşihâtı İslâmiye'de Cemaleddin Efendi ibkâ edilmiştir. Kanuni Esasi'nin 27 nci maddesi gereğince, yeni Bakanlar Kurulu'nun seçilerek arzını irade eylerim. Allah Teâlanın yardım ve izniyle ifayı vazifeye mübaşeretle devam etmekte olan savaşta Ordumuzun intizâm ve muvaffakiyetini, Devlet bütünlüğünün muhafazasını temine yarıyacak her türlü tedbirlerin alınarak yürürlüğe konulması, mesaiyi Vatanperveranemizden beklenmektedir. Hemen Cenabı Hak teufikâtı samadaniyetine mazhar buyursun. Amin bihürmeti seyyid-ül-mürselin. 18 Zilkade H. 1330/M. 1911".

15 Safer H. 1331/M. 1912'de Sadrazamlık görevinden istifa ederek doğum yeri olan Lefkoşe'ye yerleşmiştir.

15 Zilkade H. 1331/M. 1912 tarihinde kalp sektesinden vefat etmiş, Lefkoşe'de Arap Ahmet Camii haziresine defnedilmiştir.

Üç ciltten mürekkep olan "Tarihi Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye" ve "Kâmil Paşa'nın Said Paşa'ya Cevapları" isimindeki eserleri ile, "Hatırat"ının birinci cildi matbu'dur.

Mehmet Kâmil Paşa'nın sahip bulunduğu nişanlar:

Birinci mecidî, murassa' osmanî, murassa' imtiyaz, altın ve gümüş imtiyaz ayrıca altın Girid madalyaları. Almanya'nın birinci agl nuvar ve agl ruj, Avusturya'nın birinci Sen etiyen, Rusya'nın Sen İstânslas, İran'ın murassa' şir u hurşid, Fransa'nın birinci le jeune de nuvar, İtalya'nın birinci sen moris elezâr, Romanya'nın birinci etuval de români, Yunan'ın birinci suvr, İspanya'nın birinci şarl turuvâ, Portekiz'in birinci la tur elepe, Felemeng'in lion ne erlander, Japonya'nın birinci suley luvan, Karadağ'ın birinci danilov, Papa'nın birinci pinof, Lüksenburg'un birinci koron du vâz nişanları.

Mehmet Kâmil Paşa'nın Nazırlığı döneminde dinî ve hayrî yapılardan bazıları tamir edilmiştir.